

„Droschak“

ORGANE

de la Fédération

Révolut. Arménienne.

ԴՐՕՇԱԿ

Adresse:

RÉDACTION DU JOURNAL

„Droschak“

GENÈVE (Suisse)

9. RUE DE
A.R.F. BUREAU
LIBRARY

„ՀԱՅ ՅԵՂԱՓՈՒՍԿԱՆ ԴԱՂՆԱԿՑՈՒԹԵԱՆ“ ՕՐԳԱՆ

ՍՍՈՒԹԻՆ—ՎՕՐՈՆՑՕՎԵԱՆ ԲԷԺԻՄԸ

Ե ի

„ԴԱՂՆԱԿՑՈՒԹԻՒՆԸ“

Մի վայրենի հալածանք է սկսած հայ ժողովրդական կազմակերպութեան դէմ: Բոլոր սև ուժերը միացել են նրա գոյութիւնը վտանգելու համար: Տաճկաստանում, սահմանադրական ղեկավարները, դեռ չեն մարտում նրա բացարձակ, հրապարակային գործունէութիւնը: Ռուսաստանում, Պետերբուրգից մինչև Թիֆլիս, ատամների կրճատողը են յիշատակում նրա անունը և անխնայ ճարակում են հայ ինտելիգենտ երիտասարդութիւնը „դաշնակցական“ որակումի տակ: Պարսկաստանում... այո՛, նոյնիսկ Պարսկաստանում, „Դաշնակցութեան“ ուրակները հանգիստ չէ տալիս համառու սական ղեկակցի պարագլուխներին, որոնք երկար ամիսներից ի վեր, իրենց բառ մամուլի մէջ տենդենցեօզ նենգամտութեամբ հռչակում են դաշնակցականների „ղեկավարող դերը“ պարսկական ներքին փոթորիկներում...

Կովկասում, ղեկակցից բաջալերած գլուխ է բարձրացրել նոյն կազմակերպութեան դէմ՝ հայ ու վրացի հասարակութիւնների տակները... „Դաշնակցութեան դէմ“ ամօթալի մարտակոչը հնչում է նորէն մեր եզակի մթնոլորտում, ուր ազատական թափերը հետ անքան ուժեղ են և դաւաճան տրամադրութիւնները...

Անգամ եւրոպական կապիտալիզմի „խտալուրդ“ օրգանների էջերից նետում են „Դաշնակցութեան“ հասցէին ամենաճանր ամբաստանութիւններ, համեմատ անօրինակ սպառնալիքներով... Հետևեցէք այդ բոլոր մեղադրականներին, կարդացէք այդ արտառոց սպառնալիքները, որոնք մատնում են մի տարապայման հոգեբանութիւն, յաճախ շքեցնում են իրազեկ ընթերցողին իրենց անլուր հրեշաւորութեամբ: „Դաշնակցութիւնը“ հանգէս է գալիս, որպէս մի վիթխարի, խորտակիչ ուժ ահագնածաւալ պետութիւնների համար, որպէս շանթակիր մի փոթորիկ, որ մշտապէս սաւառնում է Արևելքի հորիզոններում... Պէտք է անհետացնել նրան—ինչ գնով էլ որ լինի. այդպէս են վճռել

հայ ժողովրդի բազմապիսի թշնամիները: Եւ ահա մինչդեռ դաշնակցական գործիչներին քմահաճօրէն բանտ են նետում ազատագրւած Տաճկաստանում, մինչդեռ ռուսական Սև-հարիւրակը, բռնած հակահայ ու հակադաշնակցական մի վայրենի ատելութեամբ բարոզում է այդ մարմնի դէմ անվերջ կախաղաններ, Սիբիր ու տաժանակիր աշխատանք,—մի այլ ասպետ, հօհնցօլլերենան Գերմանիայի զաւակներից մինը, մի Թափառական հրապարակախօս, հանդիսանալով Եւրոպայի առաջ իբրև հաւատարիմ porte-parole սուլթանական ղեկակցի, մի շարք ընդարձակ յօդաճմներում, „Բերլինը Տագերլատ“ խոշոր ու ազդեցիկ օրգանի մէջ հիւսում է անհնարին զրպարտութիւններ „Դաշնակցութեան“ ու հայութեան հասցէին և հրաւիրում է թիւրք ու ռուս կառավարութիւններին ընդհանուր, միաբան ճիգերով տապալել հայ մարտական կուսակցութիւնը, սանձ դնել „յաւիտենօրէն ըմբոստ“ ու „սնձատական“ հայ ժողովրդի անորժակներին:

Այո՛—և ամենուրեք նոյն տարրերն են այդ աղաւանքի կազմակերպողը, նոյն վայրագ փաստաբանները հակահարաճների, բռնութեան ու յաւիտենական սարկուղութեան: Նրանց բոլորին արդէն սարսափեցրել է „ազատութեան“ ու „երջանկութեան“ այն չափը, որին արժանացաւ հայ ժողովուրդը օսմանեան, յեղափոխութեամբ: Նրանք դատում են, որ դա չափազանց շատ է այդ ժողովրդի համար, որը սարկական իր գոյութեան մէջ արդէն իսկ „վտանգաւոր“ էր, իսկ այժմ, ազատելով, շղթայազերծ մրկի պէս կարող է յորձանք տալ դեպի աշխարհի չորս բոլորը և հեղեղել և նեւածել...

Թիւրքական ղեկակցի օժգոհ է, որ „Դաշնակցականները“ ուղում են խօսել ու գործել իրենց հայրենիքում, որպէս ազատ մի երկրի մէջ:

Ռուսական Սև-հարիւրակը համոզւած է, կամ, յամենայն դէպս, հաւատացնում է, որ „Դաշնակցութիւնը“ պիտի վերականգնէ հայկական թագաւորութիւնը: մինչև վերջինժէս, Գերմանացի հրապարակախօսը, բացի այդ բոլորից, հասկացնում է նաև, որ դաշնակցական կոմիտէները թիւրքաց Հայաստանում ճնշում են միսիօնարների գործունէութիւնը, ըմբոստութեան կրօն են արծարծում: հայ նորածիլ սերունդի մէջ և ամեն կերպ ձգտում են թուժք դնել պանգրամանիզմի յառաջիկա դաշնակցութեան, Drang nach Osten-ին...

կարգացէք, հետեւեցէք այդ այլանդակ իրողութիւններին, որոնք բնաւ պատահական երևոյթների հանգամանք չունին, այլ թարգման են շատ որոշ, ձևաւորած հոսանքների:

Ապահովաբար կարելի է ասել, որ երբէք, ոչ մի յեղափոխական կազմակերպութիւն իր ժողովրդաշէն գործունէութեան ընթացքում չի յուզել այդքան կրքեր, չի յարուցել այդքան թոյն ու ատելութիւն, չի տեսել իր դիմաց սև, յետագէմ ուժերի այդքան ասեղ ու այլադան մի բանակ:

Հպարտանալ... Այ՛ Չափազանց շատ է տուժել Հայ տարաբախտ ժողովուրդը այդ հաստատարած ու գազանային որսախուճապից, որպէս զի մենք փորձենք պարծենալ մեր «հազարեցիկ մեկուսացումով», իրենական մեր ծակատագրով:

Բոլորը, բոլորը մեր դէմ, հայ ժողովրդի դէմ, հայ ազատութեան ու վերածնութեան դէմ. — արևելքի, նոյնիսկ արևմուտքի բռնակալութեան ու շահատենչ աւատականութեան բոլոր վիժմունքները որոնց ատելի է հայ ժողովուրդը իր բաղաբակրթական հակումներով և իր միակ յեղափոխական կազմակերպութեամբ:

Ահա մի պարլամենտ, աշխարհի ամենահզօր բռնապետութեան «պարլամենտը», ուսական Գուման ամբողջ մի շարք նիստերի ընթացքում զբաղւած «Գաշնակցութեամբ», «Գաշնակցութիւնը» և նրա հետ կապւած «հայկական սեպարատիզմը» (անջատականութիւնը) կազմում են, արդարև, «կովկասեան հարցապնդումի» ու յարուցած վիճաբանութիւնների կարևորագոյն աւարկան, գրեթէ կենտրոնը:

Հնչում են Գումայի ամբիօնից սարսափելի ամբաստանութիւններն այդ կազմակերպութեան դէմ, գալիս են և պատասխանները կովկասեան փոխարքայական պալատից: Ստացւում է մի այլանդակ շիտթ. Երկու ծայրայեղ տրամագծօրէն հակադիր կարծիքներ բաղխւում են իրար: Ե՛կը — ծայր-աջակողմը, ի՛ դէմս Մարկօվների ու Պուրիշկիվիչների — ներկայացնում է «Գաշնակցութիւնը» որպէս այն ասեղ ու աշխարհակոխ ուժը, որ պատրաստ է հարիւր հազարանոց իր բանակով արշաւել... մինչև Աօրօնէժ: Միւսը ցուցադրում է նոյն կազմակերպութիւնը, որպէս արդէն յաղթահարւած, չգոյ մի գոյութիւն: Եւ առաջին կարծիքը համաձայն իր ըմբռնումին, թելադրում է արեան բաղանիքներ ստրբել կովկասում, միանգամ ընդմիջտ խեղդել «Գաշնակցութիւնը», որպէս զի Ռուսաստանը հարկադրւած չը լինի սպազայում: «վերստին նւաճել կովկասը»:

«Հոկտեմբերեան» մեծամասնութիւնը, որից կախւած է խնդրի ելքը, ուզում է հետևել *juste milieu* ի միջին ճանապարհի՝ բաղաբանութեան: Նա մերժում է բւհարկել աջակողմեանների եզրակացութիւնբանաձևը, բայց միևնոյն ժամանակ հրահանգում է, որ

փոխարքայութիւնը ոչնչացւի և կովկասեան կառավարութիւնը ստորագրւի անմիջապէս մինիստրական խորհրդին: Հոկտեմբերեան մակեպելիզմը «փրկում է երևոյթը», պահպանում է է ու թիւնը: Նրա համար ևս «Գաշնակցութիւն» ու հայկական ըմբոստութիւնը կօշմարներ են և նա ևս իր երկդիմի բանաձևով ներշնչում է կառավարութեանը՝ ծածանեցնել միշտ հայերի վրայ կնուտի ու արեան բաղաբանութեան դրօշակը:

Եւ այդպէս միանում են սրտաուռչ մի դաշնակցութեան մէջ ցարական կամարիւլն, Գումայի աջակողմն ու կենտրոնը: Ստոյլակին, Պուրիշկիվիչ և Գուշիօվ կազմեցին — վաղուց արդէն կազմում են — երրօրդ ու թիւն ու մէկ բնութիւն: «ամենահարուստ ծայրագաւառի» յեղափոխական ու կուլտուրական բոլոր ուժերը խեղդելու համար: Միշտ բացասական գործունէութեան նպատակով են դաշնակցում երրօրդ Գուման ու կառավարութիւնը: միշտ արիւնոտ մարզանքների, երբէք դրական ու շինարար աշխատանքի համար:

Իսկ կովկասեան կառավարութիւնը... Մի՞թէ նա, յիրաւի, դուրս է մնում այդ «սրբազան դաշնակցութիւնից», մի՞թէ յիրաւի, որևէ էական տարբերութիւն կայ վօրօնցօվեան ու ստոյլակինեան վարչական մեթօդների միջև: Մի՞թէ ինքնուրոյնութեան որևէ յաւակնութիւն կարող է ունենալ «փոխարքայութիւնը» մի կայսրութեան մէջ, մի ըէթիմի տակ, որ իր պողպատեայ բռունցքի հարւածներով ձգտում է ամեն բան «հաւասարեցնել», ձգտում է ստեղծել իր ըովանդակ տարածութեան վրայ այն գերեզմանային, անապատական միակերպութիւնը, ուր ոչ մի օվասիս չը կարողանայ իր կենսաշունչ ու զովարար ներկայութեամբ: «վտանգել» ցարիզմի մեռելատիպ հմայքը:

Վօրօնցօվ-Գաշիօվ նոյնպէս մտնում է պետերբուրգեան նիզակակցութեան մէջ: Իր զեկուցումներով և իր ներկայացուցիչների բերնով, Գումայում, նա յայտարարում է ի լուր Ռուսաստանի, թէ Հ. Յ. Գաշնակցութիւնը յաղթահարւած է, թէ նա հող էլ չունի հայկական իրականութեան մէջ բայց դա չի արգելում «ազատամիտ կոմսին» միաժամանակ որս կազմակերպել հայ մտաւորականութեան ու երիտասարդութեան դէմ, որոնց նա, անշուշտ, նոյնացնում է յեղափոխական գաղափարի ու «Գաշնակցութեան» հետ: Մասսային բանտարկութեան զօհերը թիֆլիսում ու գաւառներում դեռ մնում են իրենց խուցերում և հալածողական տենդը — խուզարկումներով, ձերբակալումներով ու արտօններով — անընդհատ շարունակւում է: Անխնայ հարւածում են Վօրօնցօվեան դատարանները և բոլոր նրանց, որոնք 1905—906-ի աղէտաւոր օրերում, թիւրք-հայկական ընդհարումների մէջ, «Գաշնակցութեան» դրօշակի տակ ակամայ զենք են առել ու պաշտպանել հայ խաղաղ ազգաբնակիցութիւնը: Իսկ նոյն դատարանները

որքան ներողամտ են դէպի այդ հսկայական աղէտ-
ոճրի ճշմարիտ հեղինակները . . .

Ոչ մի նշոյլ բարեկրօնական լուրջ ու շինարար աշ-
խատանքի: Իրա փոխարէն — անվերջ ու անդադրում
հալածանք, սեխների անտառներ, զինւորական դրու-
թիւն, գեներալ-նահապետներ ու բացառիկ օրէնք-
ներ: Հալածանք նոյնիսկ այն ժամանակ, երբ հակա-
ուսկորդին համարում են չեղած ու ժառանգ . . .

Ու ժառանգ — երբէք: Կովկասեան վարչութիւնը չէ
նայած իր վարդապոյն զեկոցումներին, ինքն ևս զգում է,
այնուամենայնիւ, որ հայկական մթնոլորտում ամեն
բան կարգին է: Կա գիտէ, որ «Դաշնակցութիւն»
կոչւած «պատրանք» իրօք ձուլւած, միս ու արին է
դարձած հայ աշխատաւոր ժողովրդի հայկական լաւա-
գոյն մաքի ու գործի հետ: Եւ նա պիտի շարունակէ
պահպանել այդ միտքն ու գործը իր բացառիկ օրէնք-
ների տակ, իր յարաճուն բռնութեան ճիրաններում,
պիտի ձգտէ խեղդամահ անել այն փոքրիկ նւաճում-
ները ևս, որ ձեռք են բերւած արիւննալի ըմբոստ-
ցումներով, եթէ մենք մշտապէս վառ չը պահենք
հակազդեւ լուսարմատութիւնը: Մեր լակէյ մա-
մուլը կարող է շտայլել: Աօրօնցով Դաշնակցին «խաղա-
ղարարի», «դպրոցները վերաբացողի» և այլն տիտղոս-
ները: մենք չենք, որ պիտի մոռանանք անցեալ ու ներ-
կայ իրողութիւնները և մենք չենք, որ պիտի անբա-
րոյացնենք ժողովուրդը ստրկական խնկարկումներով:

Հ. Յ. Դաշնակցութիւնը ատուում ու հալածուում է
բռնակալական Ռուսաստանում: Հէնց այն պատճառով
որ նա 1903—905—906-ին իր զինւած ու համա-
տարած դիմադրութեամբ Պլէվէ-Գոլիցինեան ըէժիմի
և «Կովկասեան վանդէայի» հսկայական յորձանքի դէմ,
ստիպեց վերջ ի վերջոյ մեր սանձարձակ բիւրօկրատ-
ներին լինել փոքր ինչ զգուշաւոր հայ տարրի վերա-
բերմամբ, ստիպեց նրանց *à contre-cœur*, սկսածայօրէն
ստանձնել «դպրոցները վերաբացողի», «խաղաղարարի»
պաշտօնը:

Հայ դաշնակցական մարտիկներին, ինքնապաշտպա-
նութեան զինւորներին վօրօնցովեան դատարանները
տանջում են անվերջ բանտային նահատակութեամբ
հէնց այն պատճառով, որ նրանք սովորեցրել են հայ
ժողովրդին Իրաւունքի սրբազան կոիւլը արծարծել են
ինքնապաշտպանութեան փրկարար բնագիշ, բարձրացրել
են հայ մասսաների դիմադրական կրողը, ներշնչել են
թշնամիներին յարգանք ու ակնածութիւն և միանգամ
ընդմիշտ դուրս են վտարել մեզ շրջապատող բռնաւոր
խուժանների ու իշխողների գիւսակցութիւնից: հայի
համար ծայրայեղօրէն անարդական այն դօգմը, որի
համեմատ հայ մարդուն կարելի էր անվերջ տրօրել
ոտնահարել և անպատիժ մնալ . . .

Այդ տեսակ պատմական փաստերից է բղտում մեր

թշնամիների թունոտ ատելութիւնը — և մենք չենք
զարհուրում նրանից:

Տաննութեամբ տարւայ ծանր, տազնապատ փորձութիւն-
ներին: կուրծք տալուց «յետոյ» Հայ Յեղափոխական
Դաշնակցութեան համար դիւրին է արհամարհել և այն
խելագար արշաւանքը, որ բորբոքել է ներկայումս, մի
բանի տարբեր միջավայրերում:

Ոչ դրակօնեան սպառնալիքները, ոչ սեպարատիզմի
«անջատականութեան» վայնասունը, ոչ էլ մեր ներքին
գձուձ, պարշահող օրէնքից չեն կասեցնի նրա ըն-
թացքը:

Հայրածանքից ամրապնդւած նա մի օր նորէն կը ծա-
ռանայ հալածողների դէմ:

Հսկող ժողովրդի անկապտելի իրաւունքների վրայ,
նւիրւած նրա վերածնութեան վսեմ աշխատանքին, —
նա կերթայ միշտ այդ ժողովրդի հետ նրան մարդե-
լով դաստիարակելով ու կազմակերպելով: Յեղափո-
խական կը մնայ նա, որչ իբրև կուրի մոլեռանդ սի-
րահար, այբեան աստուծոյ երկրպագու, այլ իբրև ծնունդ
կենսական մի շարաշուք անհրաժեշտութեան, իբրև
թարգման հարազատ ժողովրդի տառապանքների, իբրև
կրող նրա անհատնում բողոքի: Երա ծրագիրը բաղաբա-
կան ու հասարակական նրա դաւանանքը վաղուց ար-
դէն հրապարակի վրայ են: Վաղուց ու բազմիցս յայ-
տարարել է նա, որ իր նպատակը չէ մեռած կուրքերի
կտակից ընկնել: յարութիւն տալ անցեալի տխուր պաշ-
տամունքներին, այլ որ նա ձգտում է իր պատմական
միջավայրում — Անդրկովկասում, թէ օսմանեան Հայաս-
տանի մէջ — ձեռք ձեռքի տւած ուրիշ ազգերի ժողո-
վրդական կուսակցութիւնների հետ ստեղծել մի
այնպիսի համակենցող, որ, ընդհանուր պետականու-
թեան հովանիի տակ, ժողովուրդների դամկավարական
դաշնակցութեան մէջ հայ համայնքը ևս
գանէ, վերջապէս, իր ողբային ու քաղաքացիական իրա-
ւունքների անկաշկանդ վարելուը:

Ո Ւ Ր Ե Ն

Արդեօք անցել են անգարձ այն երանքի օրերը, երբ
մեր նորածիլ երիտասարդութիւնը թողած կեանքի ամեն
վայելք ահագին զոհողութիւններով և կեանքի բոլոր
վտանգները արհամարելով գնում էր դէպի այնտեղ —
սահմանի միւս կողմը — տանջանքի երկիրը այցելելու
համար:

Գնում էր նա խոր գիւսակցութեամբ, թէ անձնական
ոչ մի հաճոյք չի սպասում իրեն այնտեղ դժբախտ-
ների այս աշխարհում գնում էր միակ համոզումով,
թէ իր ներկայութեամբ կարող կը լինի թերևս մի թաց
աչք չորացնել արասուքի այդ երկրում գնում էր նա
շատ անգամ միակ մի ուխտով գէթ բաց աչքով տե-

սած լինելու այն, որի մասին նա յաճախ շտում էր կամ կարողում, ինչպէս առեղծւածային մի վայրի, որի դռները փակ են եղել միշտ ամեն մի գիտակցողի դէմ, որպէս մի ժանտաբերի, և որի այցը կարող էր վարակել ամեն ինչ։

Բոլոր արգելքների, սւիսի ու գնդակի դէմ այդ սերունդը ամրակուռ էր ու երկաթեայ նա յամսո էր չը հասկանալու չափ, թէ իր կամքի ուժը զօրեղ չէ ամեն մի խոչընդոտի դէմ, և գնում էր նա ու շատ անգամ սահմանն անցնում միայն մի քայլ յաւիտեան հանգչելու համար անհաւատար կուսի մէջ, որ նրան ընծայում էր պատահող քիւրդ աւազակախումբը կամ սահմանի պահակ գունդը. իսկ եթէ բախար ժպտար նրան, ներս անցնէր, դա ամենամեծ երջանկութիւնն էր որ նա ապրել էր իր կեանքում։

Բայց ի՞նչ կեանք շարունակ գաղտնի, շարունակ զգոյշ, մութ նկուղներում ու յարգանոցներում, լեռների փապարներում ու թաւուտների մէջ խշտակեաց ու միշտ արթուն։

Ամեն րօպէ պատրաստ բլթակը քաշելու, երբ այդ էր պէտք, ամեն վայրկեան արամագիր, ներշնչելու հային, քիւրդին, թիւրքին իր համոզումները, երբ այդ էր պէտք։

Նրա ամեն մի խօսքի մէջ ցաւն ու վիշտն էր շեշտւած տառապող աշխարհի համար. նա ֆանատիկ առաքեալն էր իր հաւատամքի ու խղճի. նա մոլեռանդ լաւատեսն էր գալիք օրերի։

Մի կարծ միջոց և նա այլ ևս մենակ չէր ամբողջ մի դպրոց էր շուրջը, խտացած, ամրացած, մի ոգի դարձած, որ պարագային անյայտանում էր, ցրոււմ, անէանում, կրկին համախմբւելու, կրկին համաբուրւելու համար։

Տրամագրութիւնը միշտ նոյնն էր—նոյնչափ ջերմ ու ընկերական—և երկար անջատումից, և մի անսպասելի յաղթանակից յետոյ, և մի ժողովրդական ցեց փլուզակահարելիս և գնդակի հարւածի սակաչքերը փակելիս։

Սիրտը նոյն բարախումբը, նոյն թրթիռն ունէր. թէ մահւան դէմ, թէ կեանքի հանդէպ. նա գիտէր որ այդ օրւայ կեանքը վաստակն է օրւայ, թէ մահը ուշացաւ մի օրւայ արևով միայն։

Ժպիտը նրան երբէք չը դաւաճանեց, ոչ բաղցից նւաղած, ոչ ծարաւից պապակած ժամին և ոչ յարդեայ անկողնի մէջ կամ խոնաւ գետնի վրայ ջերմի օրերում։

Գաղափարի մարդն էր նա, իդէալին կառած զինւորը և պարտքի վեճ կոչումին իր արևը զոհաբերողը։

Այդ անցեալն էր, շատ մօտ անցեալը։

Բայց այսօր... Երբ ազատութեան թափը սուււռնում է ամբողջ թիւրքիայում, երբ վերացած են այնտեղ մանելու դժոխային բոլոր պայմանները, երբ սահմանին մօտեցող ժպիտով է ընդառաջւում, երբ երկրի ներսը մտքի կմախքներ ակնդէտ դուրսն են դիտում, դէպի Կովկաս, Պոլիս, Եւրօպա, Եգիպտոս այնտեղից յուսարող խօսքեր, տաք սիրտ, մտքի անձնուրացներ սպասելով, նրանք ուշանում են, նրանք չը կան, և կարծես գոյութեան նշաններ էլ ցոյց չեն տալիս։

Խօսքի, մամուլի, հաւաքումների ազատութիւնները, որչափ և գնահատելի, մնում են առանց բարերար

հետեւանքների, շնորհիւ այն բանի, որ այդ ազատութիւնները շահագործող տարր յօգուտ տառնապող մասսայի չը կայ կամ համարեա չը կայ։

Բայց ո՞ւր են նրանք, ներկայ սերնդի ներկայացուցիչները, որոնք ժողովրդի իրաւունքների, նրա մտքի մշակման, նրա գիտակից շարժումների, նրա սնտեսական զարգացման ֆակտորների մէջ են որոնել նրա բախտն ու ապագան։

Ո՞ւր են նրանք, որոնք առթի էին սպասում խմբերով անցնել այդ աւեր երկիրը և եթէ ոչնչով, գէթ իրենց ներկայութիւնով, իրենց մի յուսարիւր խօսքով նեցուկ լինին ընկճւած ժողովրդին։

Ո՞ւր են նրանք, որոնք միշտ հանելուկային են երևակայել այդ երկրի հասարակաւստեսական պայմանները, գիւղացու ծով ցաւերով բեռնաւորւած տուրքերը, նրա ապրուստի միակ միջոց հողի մշակութեան գործը, նրա նահապետական արհեստները։

Ո՞ւր են նրանք, որոնք անդադար երազել են Տաճկաստանի ժողովուրդների տգէտ շրջաններում, մտաւոր լոյս տարածել և նրա կրթութեան գործով զբաղւել։

Ո՞ւր են նրանք, որոնք անբաւարար են դատած այդ երկրի մասին ստացած վիճակագրական տեղեկութիւնները, աշխարհագրական դիրքի, բաղաբնիկ հեռաւորութեան, գիւղերի բանակի, բնակիչների թւի և հազար ու մի այրող հարցերի վերաբերմամբ։

Եւ վերջապէս ո՞ւր են նրանք, որոնք իրաւացիօրէն համոզւած են եղել, թէ հայ ժողովրդի թշուառութիւնը պայմանաւորւած է նրա դրացիների տգիտութեամբ, թէ նրանց մէջ ևս դպրոց, մամուլ, գիրք տարածելը, նրանց մտաւոր կրթութեան բարձրութիւնը անհրաժեշտութիւն է և հայի առաջադիմական գործի համար։

Բայց է ասպարէզը բոլոր մտաւոր-շինարար ուժերի առաջ։ Աշխատանքը միակողմանի մի ցեղի կողմից չը պէտք է լինի, այլ ընդհանուր. Տաճկաստանի բոլոր ցեղերի ներկայացուցիչները միացած հաւաքաբար պիտի գործեն ընդհանուր երկրի համար, բոլոր ցեղերի մէջ թշուառութիւնը ընդհանուր է, գարմանն էլ ընդհանուր է լինելու։

Նախկին սև օրերի հսկայական զոհողութիւնները չեն պահանջում այսօր, թէպէտ առանց զրկանքների չեն լինելու և ներկայ աշխատանքները Խուլ գաւառները անցնել-շրջել այլևս կեանքի գնով չէ պայմանաւորւած, բայց անշուշտ այդ կեանքը մտնողը զուրկ է բարեկեցիկ բաղաբնիկ հանգստաւէտութիւնից։ Եթէ ոչ գաղափարի վեճութիւնը գնահատելով, գէթ այնտեղ վերաստեղծող նոր կեանքով և նրա հետ կապւած մտքի թռիչքների հարուստ երևոյթներով հրապուրւած հարիւրաւոր մտքի մշակներ պէտք է լցւած լինէին մինչև այժմ պահանջի վայրերը։ Բայց մեր տեղեկութիւնները շատ աղքատ են նման բովանդակութիւնից և մինչև այժմ լուրջ ձեռնարկ չը կայ այդ ուղղութեամբ։

Ղերածննդ կեանքը գործիչներ է պահանջում այդ է շեշտւում ամեն մի նամակի մէջ, որ հասնում է մեզ սովի, մտաւոր բաղցի և անհամբերաշխութեան աշխարհից։

Ծով պահանջների դէմ եղած ուժերը շատ են քիչ համատարած սովի հետ միասին և գործիչի սով կայ

Գասն տարւայ սե ու մուծ օրերի հալածանքներով է գօսացած այդ արդիւնաւէտ ու աշխատասէր ժողովրդի ձեռքը տարիների արգելք-կապանքները քարացրել են այնտեղ միաքը բերրի հողերը անապատներին են փոխւած երկար ժամանակեայ անխոր մնալուց երթեկուածութեանց խզումը իսպառ դադարեցրել է գոնէ հում նիւթերի փոխանակութեան գործը կեանքը կանգ է առած իր բոլոր կողմերով Թշուառացած բրիտանիայի մօտ նոյնչափ Թշուառ է և իսլամ տարրը նրա մոլեռանդ մասը դժբախտ անհեռատեսութիւնն ունեցաւ տխուր գործիք դառնալ իր դրացուն թալանելու գործում և մասամբ վարժեց անաշխատ կեանքի շարիքը երկրի տնտեսութեան համար կրկնակի եղաւ Երկրագործութիւնը, արհեստը մուսուլման մասնեցին, արդիւնաբերութիւնը դադարեց հացահատիկը սպանեցաւ և ամբողջ երկիրը սովի դէմ յանդիման ցցւած մնաց Տնտեսականի չգոյութեան պատճառով հետզհետէ գաւառական դպրոցները փակեցան կամ ամուլութեան ենթարկեցին:

Իսկ որ ցաւալին է այսօր, սահմանադրութեան հրահրուածից ամիսներ վերջը համերաշխութեան քայլերը ժողովուրդների մէջ դէպի ետ են ընկրկում և գաւառներից բողոքի ձայները խլացնող աղաղակով թափուում են դէպի մայրաքաղաք: Անշուշտ կան սե ոգիներ, որոնք ուժ են տալիս պառակտող հակումներին: Առավարութիւնը մատերի միջով է նայում այդ բոլորին և տրամագիր էլ չէ այդ կարեւոր խնդրով երբեք զբաղելու դա այնքան էլ հերթական մի խնդիր չէ նրա համար, որչափ օրինակ, մամուլի կամ համախմբումների սահմանափակումների հարցը:

Համերաշխութիւն ցեղերի մէջ ահա մի գործ, որ կոչուում ունի ոչ միայն ամբացնել սահմանադրութիւնը թիւրքիստում, այլ և նա է միակ ազգակր որին կրթութեամբ շինարար ձեռքը կարող է կուլտուրական առաջադէմ քայլերին ուժ ու որոշ ուղղութիւն տալ:

Բոլոր մտաւոր ու ազնիւ ուժերը ձեռք ձեռքի տւած, հայ, թիւրք, քիւրդ, բարոյական պարտք ունին բանի դեռ ուշ չէ, բանի դեռ յարաբերութիւնները ցեղերի մէջ յուսահատական լարումի չեն հասած, շտապեն դէպի կասկածոտ տեղերը, յորդորեն, յուսադրեն, ժողովրդական ցաւերի թարգմանն հանդիսանան, նրա շահերի մեկնիչները դառնան:

Պահանջել ամեն մէկից փոքր ինչ զոհողութիւն, դժւար է և անկարելի, ամեն մէկին չէ տրւած այդ արժանիքը: Հանգիստ և կարիէրա փնտրողներին ոչ որ անհանգիստ անելու ցանկութիւն էլ չունի: Այդ պահանջը ուղղւած է այն անձնաւորութիւններին, այն թարմ ուժերին, որոնց մէջ պարտքի գիտակցութիւնը խտացած է նրանց մինչև ժողովրդական խոր խաւերը, ետ ընկած խուլ անկիւնները մղելու, մինչև ժողովրդական գործիչներ դարձնելու աստիճան:

Իսկ ուսումնասիրութեանց տեսակէտով այդ համարեալոյս մնացած երկրում բարեխիղճ աշխատողները կարող են հրաշքներ գործել:

Ասպարէզը նրան է, ով գործել գիտէ: Ճանապարհ նրան դէպի աւերակները:

Թ Ի Ի Ր Ք Ի Ա

Այն ծայրայեղ կեդրոնացումը որ թիւրք տիրապետութեան բանակային հոգեբանութիւնը կազմած է դարերի ի վեր, կը շարունակէ տակաւին սահմանադրական վարչութեան տակ այ միւլնոյն աստիճանով ու միւլնոյն ճակատագրապաշտ թափով: Այս պատճառով այ ընդարձակածաւալ պետութեան գաւառներուն ու մայրաքաղաքին միջև դժգոհութեան, անհասկացողութեան և բողոքի վէճը ոչ միայն չէ կորսնցուցած իր աստիճութիւնը, այլ երթալով կը դառնայ աւելի սուր ու աւելի բուռն:

Սահմանադրական կարգերը և փոփոխութիւնները, իրենց անարիւն ու խաղաղ վերահաստատումով, չի կրցան ցնցել ընկերական կեանքը, չի կրցան ներգործական հետք ձգել ըմբռնումներու, բարբերու և հայեացքներու վրայ: Հեռեւքար երկույթները փրկեցան, բայց պետութիւնն իր աւանդութիւններով, իր ներքին կազմով և իր էութեամբ մնաց նոյնը:

Ինքնակալութիւնը տապալեցաւ բայց անոր մեքենական ուժը, զայն ստեղծագործող գօրութիւնը՝ մնաց իր տեղը, անձեռնմխելի և միշտ շոգիի վրայ: Կեդրոնացման բանակային դրութիւնը Երլըզէն տեղափոխեցաւ միայն նախարարական ժողովին մէջ՝ որ կրթութեամբ իթթիստեան բանակին ու նաւատորմիին, կը շարունակէ վարել պետութիւնը միւլնոյն վարչական եղանակով, միւլնոյն վարչական հայեացքներով ու միւլնոյն աւանդութիւններով:

Արագ հաղորդակցութեան գուրկ և տանեակ բան օրերով կեդրոնէն հեռու ինկած գաւառները կը թւին ոչ մէկ բարոյական, ոչ մէկ հոգեկան աւնջութիւն ունենալ մայրաքաղաքին հետ, և մինչդեռ իրենց ամաճը երկու-թապէս կը գտնուի նախարարական ձեռքերու մէջ, իրենց ուղղութիւնն ու ընթացքը սակայն չի հպատակիր սահմանադրական քօնթրօլի և կեդրոնական իշխանութեան դերը կը մնայ առկախ ու երկար:

Ահա Պասրան՝ որ կը ներկայացնէ կատարեալ անիշխանութիւն: Ահա Արաբիան՝ որ կը շարունակէ իր անապատային ապստամբութիւնը ընդհատաբար բայց անկուն կամբով: Ահա Հայաստանը որուն վրայէն ծղաձգութեան մը պէս, մէկ բանի ամիս անգամ մը կ'անցնի ջարդերու երկիւղալի ալիքը: Ահա վերջապէս Մակեդոնիան՝ ուր յեղափոխական հրոստիւումները կամեցողութիւն չեն ցոյց տար հրաժարելու իրենց արիւնտոտ պայքարէն:

Այոյդ և վճռական արտասիշեր ամենքն ալ՝ որ ուրիշ բան չեն ապացուցաներ, այլ միայն այն որ պետութեան ներքին կազմը ստիպողաբար պէտք ունի արմատական խոր բարեշրջութեան:

Այդ բարեշրջութիւնը այս պահույն ամենէն աւելի պայմանաւորւած է գործադիր իշխանութեան, դատարաններու և տնտեսական նոր օրէնքներու հետ: Իսկ կեդրոնական իշխանութիւնը իր մինչև այժմ բուռն անվրձնական թոյլ ու երկղիմի ընթացքովը ոչ միայն անաշուխտութեան ակնկալւած նոր ոգին չի մացուց դատարաններուն, ոստիկանութեան ու կառավարող պաշտօնէութեան մէջ, այլ ընդհակառակը իր այդ գաղջ ու ներքինի վերաբերումովը ամբացուց զեղծ, հարստահարիչ ու բռնաւոր կարգերուն դիրքը, անոնց նախկին անպատասխանատու գործունէութեան վայրկեան մը խախտած հաւատքը և ստեղծեց հմայաթափութեան տարակոյսի ու անվստահութեան դառն հոգեբանութիւն մը ժողովրդական խաւերուն մէջ:

Սահմանադրութեան հրատարակութեան ի վեր բովանդակ պետութեան, առանձնապէս հայկական գաւառներու մէջ չի նշանակեցաւ ոչ մէկ կուսակալ և ոչ մէկ կառավարիչ՝ որ գերծ ըլլար քննադատական անցեալէ: Իսկ դատական և ոստիկանական կազմը ա մ բ ո ղ ո վ ի ն մնաց նոյնը: Աւելին կայ՝ յուլիսեան օրերուն ձերբակալւած և դատաստանի ենթարկելու համար բանտարկւած յայտնի

Թիւն ունենար ժամանակ շահելու և իր անձը հետու պահելու անմիջական յարձակումներէ ևս կա՞նք չի կայ թէ վերադարձաւ Եւրոպայէն գաղտնի հրաւերի մը համաձայն ապահով ըլլալով թէ յարմարագոյն ժամանակը հասած է անկախաճէն իսկ արագ) արժեցնելու դարձեալ իր կարեւորութիւնն ու պետական մարդուն ազդեցութիւնը:

Այժմ կը մեկնի դարձեալ առժամապէս Եզմիր յունաստանի վերակուսելու քիչ ատենէն Պոլսոյ փոխարինելու համար Հիւմի փաշան և անցնելու միշտ իթթիհատեան զահլիճի մը գլուխը իբրև նախարարացեալ:

Ֆէրիտ փաշան պահեստի զօրավարն է իթթիհատի թեկն մէջ ընդդէմ քեմալի փաշայի որուն երկնորդ անգամ իշխանութեան կողմը պիտի ըլլար մահացու հարած մը և ջախջախիչ պարտութիւն մը խորհրդարանական այժմեան մեծամասնութիւնն կողմող տարերային լոյժ և անհաւասարակչիւ կուսակցութեան համար:

* *

Երկրորդ սնանկ իր ազդեցութեամբ կը մնայ իթթիհատի ափին մէջ մանկական խաղալիք մը և հասարակ գործիք մը միանգամայն ի հաշիւ Ահրար կուսակցութեան դէմ մղած պայքարին կամ աւելի ճիշտը հասարակչութիւնը պահպանող ծանրութիւնը երկու գահաժառանգներուն, Բէշատ Էֆէնտիի և Եուսուֆ Իզդէրիի միջև խուլ կերպով բայց կատաղօրէն առաջ տարած մրցակցութեանն ինչպէս յայտնի է պահին օրինական ժառանգութիւնը կը վերաբերի Բէշատի, որուն կողմնակից են Ահրարականները մինչ իթթիհատեանները կը ձգտին բոլոր ուժով Մեծ Մարդասպանին յարողը տեսնել անպատճառ եղեռնամահ Ազիզի տղան Եուսուֆ Իզդէրիին: Եւ որպէս զի կարելի ըլլայ ժամանակ փաստելի և իր մտադրութեան մէջ յարողի իթթիհատը կը մնայ միշտ կողմնակից կարմիր սուլթանի իշխանութեան: Սուլթան Համիդ երախտագէտ բնականաբար այս շնորհքէն ուրեք անգամ արեւադարձութեան է նախ կը իր կողմէն կը ջանայ ըլլալ աւելի քան հաճոյսկատար ու պատրաստակամ դէպի իր վեհաճան պաշտպանները: Ամեն սպանութեան, ամեն ոճիրի ու եղեռնի ընդունակ այդ իսլամ պաշտպանային համար այս կարգի նուստութիւնները չէին որ պիտի կրնային արժանապատելութեան և մեծանշանութեան զգացումներ արթնցնել իր մէջ կարեւոր ապրիլէն էր և բաւական է որ կարի ինք և կարող է յոյս ունենալ աւելի հաստատուն թերեւս քան բունակալութեան ահասարսափ օրերուն, միշտ իր վերջին շունչը միջուկ արքայական անկողնի վրայ և իսլամադրութեան մէջ:

Այս երախտիքն ու պաշտպանութիւնն էին ահա որ արիութիւն ներշնչեցին իրեն՝ անձամբ բանալու Խորհրդարանի առաջին նիստը համամիտ գտնելու սահման դրութեան վերաքննութեանը և ստորագրելու խորհրդարանական առաջին նստաշրջանին երկու ամսով աւելի երկարաձգման իրատէս:

Իթթիհատ ու սուլթան Համիդ նոյնացած են այժմ և միախառնուած բայց տակաւին յայտնի չէ թէ տիրապետութեան ժանիքներով զինուած երկու երախտներէն որը բարոյապէս պիտի կլանէ միւսը:

Փ Ո Ք Ր Ի Վ Յ Ք Ի Յ Ա Յ Ե Ր Ը

I

Ինչպէս «հայ» անունին հետ կապ ունեցող ամեն գաւառի նոյնպէս և Փոքր-Հալէի շրջանին մէջ կարծէք ճակատագրական է դարձեր տառապանքին տիրապետութիւնը բարոյական և ֆիզիքական, բաղաբանական թէ անտեսական, բազմատեսակ, բազմերանգ, ահաւոր քայ-

քայուով, սեւ պող ոճի պէս, տարածներ է այս կողմերու ալ հայ ազգաբնակչութեան վրայ:

Առաջին անգամ որ ճանապարհորդը ոտը կը կոխէ Սեւ Ծովի ափին, Սամսոն, արդէն կը զգայ իր շուրջը տեսակ մը մթնոլորտ տեսակ մը կեանք, տեսակ մը նոր միջակ ու կ'ունենայ տպաւորութիւն մը որ անկուճի կը նմանի ամեն բանէ աւելի Եւրոպայի նոր մթնոլորտն ու նոր կեանքը, և ստացած այդ անկուճի տպաւորութիւնը կը դառնան հետզհետէ աւելի ճնշող աւելի հեղձուցիչ և աւելի տանջալի, քանի ճանապարհորդը կը շարունակէ իր ճամբան դէպի հարաւ:

Ամեն տեղ բան մը պակաս է հոս հոգին, հոն մարմինը, ասդին միտքը, անդին բարոյականը, անդին առողջութիւնը և ամենուրեք պակաս է մանաւանդ հացը... Փողոցին մէջ երկու տղաք, ձեռք ձեռքի բռնած, կը քալեն ու կը խօսակցին:

— Եթէ այս իրիկուն ալ հաց չգտնենք նորէն անօթի պիտի պառկենք, ի՞նչ ընենք, — կը բացատրէ մեծը փոքրիկին: Եւ այդքանը կը բաւէ սակայն որ այնտեղէն անցնողը հասկնայ թէ ինչ նիւթի շուրջը կը դառնայ Հայաստանի երեխաներուն խօսակցութիւնները:

Ստուգուած եղելութիւն է որ դպրոց գացող տղաքներու մեծամասնութիւնը ամբողջ օրուան համար իբրև կերակուր կը տանին իրենց հետ կամ երկու հատ ստեպղին կամ երկու հատ գետնախնձոր: Հաց չկայ: Ու հացին պէս հագուստ ալ չկայ, կոշիկ ալ չկայ, գլխարկ ալ չկայ:

Առաջնորդարաններու գրասեղաններուն վրայ տասնեակներով կուգան կը դիզին, ամեն օր, անօթութեան հառաչանքները հացափինի խնդրանքները, թշուառութեան նկարագրութիւններուն էն իրապաշտօրէն սրտաձկիկները: «Ութ օրէ ի վեր երկու գաւառներով անօթի ենք» կը գրէ մէկը միւսը կը պատմէ թէ ինչպէս «ալ ձարերնին հատած է, և եթէ այդ օրն ալ ուտելիք չստանան, սովամահ պիտի ըլլան», և շարքը կ'երկարի կը լայննայ հետզհետէ կահաւորնայ ու կը պատէ ամբողջ ազգաբնակչութիւնը: Եւ տարբեր տարբեր բառերով բացատրած, տարբեր եղանակներով երգած, միշտ նոյն ցաւատանջ պատուհասային երգը: — Անօթութիւն *):

Ու այս ցաւը, այս սովի իրականութիւնը մանաւանդ ճանապարհորդ-դիտողի աչքին կ'երևան առեղծածային հակասութեան մը, եղբրական հեգնանքի մը նման մեր բնաշխարհի հողային անհամար հարստութիւններուն դէմ Սեբաստիան, իր պարարտ ու բարեբերութիւնովը անւանի դաշտերով երբեք «Յորենի Ըտեմարան» կոչուած ու տարիներով ինքը հացահատիկ հայթայթած ամբողջ շրջանի մը բնակչութեան, երբ այսօր այսպէս կը վերածուի լայնատարած «աղքատանցի» մը, զարհուրանք է պարզապէս:

Եւ ալ անհրաժեշտ կը դառնայ հարցումը մտածողի մտքին: — Ի՞նչ է պատճառը այս տարապայման աղքատութեան: Երբ հող մը կայ, որ բարեբեր է ու արտադրելու ընդունակ և երբ անոր քով բազմութիւն մը կայ մարդերու, որոնք առողջ են և աշխատելու տրամադիր, ի՞նչն է պատճառը, որուն համար և՛ այդ հողը

* Յորենի չափը (12 օխա) ակէ 4-5 սարի առաջ 4 դրու, լեյոյ անցեալ սարի 7 դրու, իսկ իմա եղած է արդէն 20-21 դրու:

կը մնայ այսպէս խոպան ու անպտուղ, և՛ այդ մարդիկ կը մնան անգործ և հետեւաբար՝ անօթի:

Այն պատճառը՝ այստեղ ալ՝ այն միւսնոյն «պատճառն» է, որուն մասին շատ է գրեւոր արդէն: այն պատճառն է որ այնքան տարիներէ՝ ի վեր ահագին հրէշի մը պէս կերեր է ուղղակի ամբողջ Տաճկաստանի ժողովրդին մարմինն ու միտքը, և թէև այսօր մասամբ արդէն անհետանալու վրայ, բայց այնուամենայնիւ իր ձգած հետքերովը, գոնէ, տակաւին կենդանի՝ կը շարունակէ լացնել ու մեռցնել հայաստանցի այրն ալ, կինն ալ, երեխան ալ: Անիծւած բռնապետութիւն:

Աղքատութիւնը իր զազրելի գլուխը՝ զօրացուց այս շրջանին մէջ ալ, ամենէն աւելի՝ 1895—96-ի արիւնի օրերէն ստղին, և անկէ ետքը, տիրող զգելի կառավարութիւնը փոխանակ ջանալ գոնէ որոշ չափով դարմանելու իր կազմակերպած ոճրագործութիւնները, արդիւնք եղող տանջանքը, ընդհակառակը սուրէն ու խանջարէն ետք կոտորածի միւս գործիքը ձեռք առաւ:—Սովը, իբրև նւազ աղմկալի և աւելի արագ հնձող մանգար, եւ այնուհետեւ տարւէ տարի տարապայման տուրքերու տակ ճնշող ժողովուրդը, ճիւղակի հարկահաւաքներուն ճանկերուն մէջ նետեց ոչ միայն իր գութանն ու լուծքը, այլ նոյնիսկ իր սերմնացուն: Արդիւնքը՝ այն որ հետզհետէ սակաւացաւ վարուցանքը, հետզհետէ քիչցաւ աշխատանքը և բնականօրէն պակսեցաւ նաև արտադրութիւնը վերջին տարին ալ այլևս գրեթէ ոչինչ չի ցանելիր, հետեւաբար նաև գրեթէ ոչինչ չի հնձելիր, ու հիմա այսպէս բարեբեր լայնատարած արտեր, աշխատիլ ցանկացող գիւղացիութիւն մը և պարսպ շտեմարաններ դէմ առ դէմ կանգնած անօթութիւնը կը մահերգեն միասին:

Այս համատարած ցաւին հանդէպ միայն հայ և թիւրք մատի վրայ համըող քանի մը մեծահարուստներ՝ տաքտաք վառարաններուն դիմաց իրենց ձեռքերը կը շփեն, գոհ, կուշտ և ուրախ՝ իրենց և միայն իրենց շտեմարաններուն լեցուն ըլլալու գիտակցութիւնովը: Հապա ինչպէս կ'ըլլայ, որ մէկ-երկու հայ և թիւրք հարուստներ, քանի մը տարւան ընթացքին կը յաջողին այսպէս կրկնապատկել, եռապատկել իրենց գանձը, եթէ ոչ—1) կալի ժամանակ, երբ գիւղացիին պահանջատէրերը դիզած են գլխին վրայ սպառնական, դարին և ցորենը օրւան շուկային գինէն շատ պակասի անկէ առնելով, 2) գիւղին տասանորդը գնելով և տասանորդի փոխարէն գիւղացիին ամբողջ բերքը ձեռքէն խլելով ու վերջապէս 3) Այս երկու եղանակներով ձեռք ձգած աժանապին գարին ու ցորենը, ձմեռը դարձնալ նոյն գիւղացիներուն ծախելով, բայց, օրինակի համար 18—20 զըշնոց պարանքը 30-35 զըշ գինով և վճարելի ամառը, ինչ որ 100-էն 100 տոկոս կ'ընէ *):

Եւ ասանկով է որ մինչ մէկ կողմէն ամբողջ գիւղական կեանքը կը բայքալի, ամբողջ գիւղական համայնքներ կ'աղքատանան, կ'ոչնչանան, մուրացիկներ կը դառնան և չէն ըլլալու կոչւած շարան-շարան տնակներուն երգիքին մուխը կը մարի, ասդին անգութ, վաշխառու և դրամապաշա մեծատունը աւելի կը յղիանայ, աւելի

կ'ուրախանայ, որովհետև այդ սովին է որ կը պարտի մանաւանդ իր այդ տարւան շահը:

Եւ եթէ մենք այսպէս ցուէին պատճառներն ուսումնասիրելով ալ չկարողանանք ցոյց տալ պատշաճ դարման, ալ այն միւս բոլոր բարեգործութիւնները, հանգանակութիւններն ու նւիրատութիւնները առանց ուէ հիմնական արդիւնքի կը մնան սոսկ պաշխատիւններ, ինքխաբէութիւններ:

Գարմանը՝ ահաւասիկ մեր կարծիքով: Պէտք է ամեն բանէ առաջ ազատել գիւղը վաշխառու դրամատէրերուն ձեռքէն, անխուսափելիօրէն առնելիք առաջին քայլը այն պէտք է ըլլայ, որ գիւղը երբ պէտք ունենայ դրամի, կարողանայ զայն ստանալ պետական աժանատոկոս փոխատուութեամբ. անկէ ետքը միայն կուգայ տուրքերու խստութեանց դէմ պայքարը, որովհետև էն ահաւոր աղէտը այդ գիւղական դրամատէրներու տղրուկական գոյութիւնն է: Ուէ գիւղացի ընտանիք անգամ մը որ բռնւած է «աղախ» հետ «առնելիք-տալիքի» ճիւղակի ցանցին մէջ, ալ ազատում չկայ, ալ սերունդէ սերունդ անոր մէջ պիտի մնայ ան տարիներով, և շարունակ պիտի ձյուլի, ձմլւի, անշնչանայ և վերջապէս պիտի ոչնչանայ տոկոսներու անհասկանալի հաշի մը եղերական անկը ըն ա ժ ի ն մէջ փշուելով:

Ա Չ Ա Ց Ա Գ Ր Ո Ւ Թ Ե Ա Ն Ժ Ի Գ Ե Ր

Արաստիոյ օրջանին մէջ 5—6000 չեքէգ սերուկներ (բօլէ) հետեւեալ խնդրագրով դիմած են Արաստիոյ Հ. Յ. Գաւառիկալյան մարմին, խնդրելով որ ներկայ Սահմանադրութեան օրով, իրենց ազատագրութեան համար հարկ եղած դիմումները ընէ: Այդ խնդրագրին բնագիրը կը պահուի Արաստիոյ Գաւառ Կովիստիկ մօտ եւ որուն մէկ պատճենը ուղարկւած է Օսմ. կոնսուլարատին: Ահա այդ խնդրագրին պատճենը զոր իբր փաստաթուղթ կը հրատարակենք:

Ամեն մարդ ազատ է և իբրև գերի ծախուիլը դրական օրէնքներու հակառակ ու կայսերական Ֆէրմանով ալ բացարձակապէս արգելւած է, սակայն բռնապետական շրջանին մէջ Արաստիոյ կուսակալութեան յարակից Ազիզիէի և ուրիշ գաւառակներու մէջ, չէրքէգ պէյերուն ու ազգեցիկ անձերու միջև գերեզմանութիւնը տեղի կ'ունենայ մինչև ցարդ:

Ի ներքոյ ստորագրեալքս, աստուածային հրամանաւ ազատ ապրելու համար ստեղծւած թէև, մեր ընտանիքներով մէկտեղ կը ծախուիք իբրև քէօլէ: Երկի մարդիկ, իրենց տիրող հաշոյն, գիշեր ցերեկ չարաչար կ'աշխատին, ղուրկ ընտանիք ու գերդաստան կազմելու իրաւունքէն: Անիկ մարդիկ խոշոր գուժարներով կը ծախուին ասոր անոր:

Սա պարագան ընդհանուր տարրերը ուրախացնող եղբայրութեան, հաւասարութեան, արդարութեան ու ազատութեան սկզբունքներու բացարձակապէս հակառակ է. մեր իրաւունքներէն զրկուածք ենք:

Հետեւաբար՝ ազատ մեր նմաններու պէս, ազատ ապրելու ընտանիք ու գերդաստան կազմելու փափաքն ունինք: Մեր այդ փափաքներուն իրագործման մասին, կը դիմենք Գաշնակցութեան Արաստիոյ կովիստիկ, որպէս զի դիմէ առ որ անկ է մեր փրկութիւնը ձեռք

*) Իսկ օսմ. սովորական եւ ընդունւած վիճոց մըն է. մեծը չափ մը ցորեն՝ օսմ. եւ կալի. ժամանակ երկու չափ ստանալ:

բնականաբար Ընդհանուր ժողովի մասին: Բայց նրա գումարումն էլ ոստիկանական ներկայ պայմաններում ու կուսակցական ուժերի անկայուն, ցար ու ցրիւ կացութեան մէջ դիւրին բան չէ: Ուստի ուզում են բաւականաչափ կուսակցութեան Խորհուրդը միայն գումարելով:

Այդ Խորհուրդը կը վերաբնէ յեղափոխական մարմնի ամբողջ անցեալը, հիմնականապէս կը պարզէ և Ազգի գործը, նրա դաւաճանութեան բոլոր պատճառներն ու հետեանքները, քննութեան կենթարկելի անտարակոյս, նաև կ ա զ մ ա կ ե ր պ ու թ ե ա ն ձ և ք թերևս երկար տարիների տիւր փորձը և դժգոհութեան ու բողոքի ներկայ ձայները թելադրեն վերակազմուող սուրբական կուսակցութեանը հրաժարելի կենտրոնացման սիստեմից և փոքր ինչ աւելի նախաձեռնութիւն ու անկախութիւն տալ տեղական մարմիններին, մասնաձիւղերին...

Մ Ի Ն Ո Ր Մ Ո Ւ Կ Գ Ե Ն

Ռուսական դիւանագիտութեան նոր ու խայտառակ պարտութիւնը իրաւամբ համեմատում են Մուկղենի ու Յուսիմայի հետ: Վերջին 6—7 տարւայ ընթացքում ապտակ ապտակի ետեից մարտում է ցարի կառավարութիւնը, որ երբեմն հզօր ու անպարտաւան յաւակնում էր վարել միջազգային յարաբերութիւնները, դառնալ աշխարհի իրաւարարը: Եսպոնական ուղմբերով խորտակւած ուսու բռնապետութիւնը վերջերս նորէն «աբլորացաւ» խրոխտ հովեր առաւ, ուզեց վերականգնել վաղեմի դիրքը և դարձեալ ընկաւ... աւելի ևս անպատիւ անկումով:

Ահա արդէն ութ ամսից ի վեր խաղացւում է մի ուշագրաւ դրամա մերձաւոր արեւելքում, մի կատաղի մեծամարտ երկու անհաշտ հակառակակողմերի միջև: մի կողմից գերմանական կառավարութիւնն է, ի դէմս Աւստրիայի ու հոհենցոլլերնեան պետութեան, միւս կողմից՝ սլաւոնական ութիւնը՝ ի դէմս Ռուսաստանի: Առիւր մղում է Բօսնիայի ու Հերցեգովինայի միացման շուրջը: Ինչպէս յայտնի է փոքրիկ Սերբիան, խոցւած տեննելով այդ միացմամբ իր ազգային ու պետական շահերը, ուժգին բողոքեց ավստրիական հարւածի դէմ: Անգլիան ու Ֆրանսիան ևս բողոքեցին այդ միացման դէմ, որ խախտում էր Բերլինի դաշնագրով ընդունւած յանձնառութիւնները: Գերմանիան, բնականաբար սկզբից ի վեր պաշտպան կանգնեց Աւստրիային և մինիստր Էրենտալը հակառակ Անգլիայի ու Ֆրանսիայի պահանջներին՝ նոր միջազգային Խորհրդաժողով գումարելու, միշտ աւելի և աւելի խրախուսած: Գերմանիայից, համարձակ առաջ տարաւ իր ծրագիրը, արհամարհեց Սերբիայի իրաւացի առաջարկները:

Ամենից ուշագրաւ էր Ռուսաստանի դիրքը: Նա արեւելեան սլաւոնների աւանդական հովանաւորը: Ինչ դիրք պիտի բռնէր նա պանգերմանիզմի այդ սրարշաւ ու յաղթական ընթացքի հանդէպ... «Աւանդութիւնը», «պատիւը» և «շահը» պահանջում էին հրամայականորէն դէմ գնալ այդ հոսանքին և ցարիզմը գլուխ ունենալով Իզվոսկի անուն դիւանագիտական միջակութիւնը, ոտքով ձեռքով նետուց մի վտանգաւոր ար-

կածի մէջ... Նա դարձեալ մոռացաւ, որ իր առջև չէր կանգնած Թիւրքիայի պէս թող հակառակորդը: Իզվոսկի գլուխ կանգնեց հակառակորդական բողոքի և երկար ամիսների ընթացքում գրգռեց ու բաջալերեց Սերբիային... Վերջինս, անշուշտ, թեւաւորւած ուսական մեծ հովանաւորի, սպիտակ ծարի խոստումներով, բռնեց անհաշտ երբեմն: նոյնիսկ գրգռեց ընթացք Աւստրո-Ռուսագրիայի դէմ: Հարունակ սպառնաց, շարժման մէջ դրեց իր զօրքը, պատերազմական պատրաստութիւններ տեսաւ:

Վախճա՛նը... Ամենամութալի Ֆիանօ: Աւստրիան, միշտ քաջալերւած Վիլհելմ կայսրից, ոչնչի տեղ դրաւ ցարական ու սերբիական յոխորտանքները և շեշտեց միշտ, որ Բօսնիայի ու Հերցեգովինայի միացումը արդէն «կատարւած իրողութիւն» է, որ Եւրոպան պիտի ընդունէ այդ նախ քան Խորհրդաժողով գումարելը: Ստեղծեց մի անել դրութիւն ուսական դիւանագիտութեան համար: Ի՞նչ անել... Պատերազմը սպառնում էր նորէն ժայթքեցնել «ներքին հրաբուխը»... Եւ Իզվոսկին յանկարծ փոխեց Ֆրօնտը, գերմանական ճնշման տակ յայտարարեց պաշտօնապէս, որ ընդունում է Բօսնիայի ու Հերցեգովինայի միացման փաստը... Գերմանիայի պահանջին, համարեա ուլտիմատումին համակերպելով: Ռուսաստանը հանդիսաւորապէս լքեց Սերբիային, ամիսներ շարունակ նրան գրգռելուց ու խրախուսելուց յետոյ: Անգլիան ու Ֆրանսիան մենակ մնացին սլաւոնականութեան պաշտպանի դերում...

Այդտեղ է մեծ ամութալի գայթակղութիւնը: Պանգերմանիզմը տարաւ յաղթանակը ծարի կառավարութիւնը մի նոր Մուկղեն ունեցաւ, թէև անարիւն, բայց աւելի ծանր ու շշմեցուցիչ... Ամբողջ համաշխարհային մամուլը այսօր ապշանքով արձանագրում է այդ պարտութիւնը: «Նօյօյէ Արեմիան» խօսք չի գտնում «աղբային» այդ ծանր անպատուութիւնը որակելու համար: Հեռագիրը ծանուցանում է արդէն մինիստր Իզվոսկու հրաժարականը... Ի՞նչ ասել կուզէ — Սերբիան կատարած է նա այժմ զգում է թէ ինչ արժէք ունի «մեծ հովանաւորի» խրախուսանքը: Սերբիային մնում է համակերպել: Պատերազմի վտանգը վերացած է... Սակայն ցարիզմի այդ նոր անկումը հող կը պատրաստէ դայոց ահաւոր ընդհարումների համար: «Նոր կապիտալիստ սիօնը» ցոյց է տալիս, թէ որքան յիրաւի խաղաւած է «հիւսիսի կօյօը» իր գոյութեան հիմքերից խփ: Բռնապետական կամարիլլայի առաջնորդութեամբ Ռուսաստանը հետզհետէ խաւարում է մեծ ուժերի համաստեղութիւնից, նա արդէն կորցրել է «մեծ պետութիւն» կոչւելու իրաւունքը...

Պ Ա Ր Ս Կ Ա Ս Տ Ա Ն

Յ Ե Ղ Ա Փ Ո Ւ Թ Ե Ա Ն Ա Լ Ի Ք Ե Ն Բ Ը

Թէպիլիղի հիւնալի և յամառ դիմադրութիւնը յեղափոխութեան հմայքը բարձրացուց պարսիկ ժողովրդի աչքին: Անոր տրտմոյն երևակայութեան մէջ յեղափոխութեան հերոսները հին հէքիաթներու երազանքները կ'արթնցնեն և իր ցաւոս տառապանքին մեծութեան

առջև, այդ ժողովուրդը որ տգիտութեան ու ամուլ մոլեռանդութեան մը մէջ կ'ունէր ու կ'անէանար, կըսկսի ըմբռնել մեծութիւնը ազատամարտ քաղաքարին որ մարդկային թշուառութիւնը ամօքելու կոչուը ունի: Ազատութիւնը կնկսի պիտնայ պարսիկներուն:

Մէջիսի գլխատուով, զոր Մէհմէդ Ալի Շահ օձա մտութիւնը ունեցաւ իրագործելու, Պարսկաստանի խաւար և շար ուժերը սիրտ առած վերսկսած էին ծծել Տէք ժողովրդին արիւնը: Մեռելային լուութիւնը և սարսափը լուծի անպատին՝ արհաւիրութեան պէս դարձեալ ծանրացաւ երկրին վրայ:

Թէպիղը որ տուա էն կրակոտ և խիզախ էն ծուռ մէնները՝ և «միլիները»՝ ազգայնականները չուշացաւ յեղափոխական «ճիհատ» յայտարարել երգմարդուժ և եղեռնագործ Շահին գէմ: «Ալեկիազերուն» մայրաքաղաքը, յեղափոխութեան դրօշը բարձրացնելով Տպարտ և վճռական կոչ մըն էր որ կ'ուղղէր Իրանին Իրանը պէտք էր մեռնիլ կամ ապրիլ:

Պարսկաստանի ներկայ շարժման մէջ Տիւսիսային մասը առաջապահը եղաւ յուզուը Տիւսիսային որոշ լայնութեան մը վրայ գրեթէ մնայուն ողբերգութիւն մը դարձած էր: Հարաւը դեռ անշարժ էր: Յեղափոխական ցրիւ ուժերը չէին կրնար, հազորդակցութիւններու անպատեհութեան պատճառով, գործնէութեան միութիւն մը կազմել և ժողովրդին յոյ հոգեբանութիւնը յանդուգն ժէստերու ու սլացքներու անընդունակ էր և անցօր: Յեղափոխականներու կրկնակի յաղթութիւններու արձագանքները քիչ շատ դարբնեցին թէ ժողովրդին հոգեբանութիւնը և կամեութիւնը և թէ շարժեցին շատերուն մէջ ազատութեան ախոյեան հանդիսանալու գրգիռը:

Հարաւը արձագանք տուա վերջապէս: **Յունւարի սկիզբը Սպահանը յեղափոխութեան դրօշը պարզեց:** Պախտիարիներու ցեղապետը Սամսան խան, օգնութեան փութալով ազգայնականներուն, վնասեցին նահանգապետը և սահմանադրական վարչութիւն հաստատեցին: Սպահանի էնձու մէնները դիմելով օտար դեսպաններուն՝ պահանջեցին Շահէն որ սահմանադրութիւնը վերահաստատէ:

Ուրեմն Թէպիղը և Սպահանը երկու ամենակարևոր նահանգները այժմ յեղափոխականներուն ձեռքն են: Շահը և իր խուլիքան խորհրդականները սկսած են անդոհիլ Յեղափոխութիւնը կ'ալեկոծի և սպառնալից կը դառնայ: Մէհմէդ Ալի Շահը չէ որ իր որդնակեր նաւը պիտի կրնայ թիավարել այդ գոռ ու փրփրացող ալիքներուն վրայէն:

Եթէ Տիւսիսը ոչ-զուտ իրանական արիւն կը կրէ, Սպահան և հարաւը իրանական տարրը կը ներկայացնէ, որ Տպարտ է իր անցելով և որ երբէք չմիտեց հաշտուիլ քաճար տարարիւն և անարի ցեղին խուժ և պիտակ հարստութեան հետ:

Քաճար վեհապետները, դիւանին նենգամտութիւնով մը միշտ հետամուտ եղած են նսեմացնել հարաւի յաւակնութիւնը, անհետ ընելով հին յիշատակարանները, որ Իրանի փառապանծ անցեալը կրնային յիշեցնել:

Գառնալով Շահսեֆեան հարստութեան մայրաքաղաքը Միջին դարու մէջ, Սպահան Արևելքի համաշխարհային վաճառականութեան կեդրոնը դարձաւ: Նոր

Չուղայի հայ գաղութը և Հնդկաստանի «պանիան»ները մեծ զարկ տւին կայսրութեան առևտրական գործունէութեան: Պարսիկները Տպարտօրէն իրենց քաղաքը կ'անբանէին «նըսֆի ճիհատ» և իրենց առևտրական հրապարակը «Մէյրասը նախը ճիհատ» — տիեզերքի պատկերը:

Շահը մէջտեղ հանեց նորէն առասպելական սիւհաս-սալարը, Ֆիրման-Ֆիրմա, որ երթայ պատէ ըմբոստ Սպահանը: Բայց Ֆիրման-Ֆիրմա, օղտային հերոսը, որ իր արշաւանքի ճամբուն սկիզբն է միշտ, բուռն մէջ քարացած կեցած է և քայլերը առաջ չեն երթար, մինչ Սպահանը իր պատրաստութիւնները կը անսնէ, մարակոցները կը բարձրացնէ, ինքնապաշտպանութեան համար Թայմզի թղթակիցը Պախտիարիներուն դիմադրութիւնը շատ շուրջ կը նկատէ և մինչև ինկ երկիւղ կը յայտնէ որ դարնան Թէհրանի վրայ կարող են քայլել այդ ճերմակ փափախները:

Սպահանի շարժումը սկսած է անդրադառնալ ամբողջ հարաւի վրայ, որ տուած է Իրանի մեծագոյն բանաստեղծները: Արդէն Ֆարսիստանը ոտքի ելած է: Ազգայնականները դրուած են մաքսատները, վնասած են իշխանութիւնները և մինչև Շիրազ վարչութիւնը յանձնուած է յեղափոխականներուն:

Թէհրան խուլ խնորումի մէջ է ազգայնականները առիթի կսպասեն իրենց գոյութիւնը ցոյց տալու համար: Շահը Շահպադի իր պալատին մէջ ամրացած, ճիշտ ինչպէս Ապրիլ Համիդ Երլըզլի բարձունքին վրայ, քաղաքը թնդանութներու ահին տակ կը պահէ, իսկ սերպաղները շունչերին բռնած կսպասեն ալան թալանի ժամուն: Երկու արևելեան վեհապետներ — մէկը սիւննի, մէկը շիա — բնաները որդ դարու արշալոյսին անպարէզ կը կարգան իրենց հպատակներուն և կսպառնան ոչնչացնել զանոնք: Ապրիլ Համիդ անցաւ այդ շրջանը և խաճաւ գետինը, նոր Շահը կը շարունակէ դեռ իր սիւննի վարպետին ոճրային սիստէմը և քաղաքականութիւնը:

Արևելեան նահանգներուն Խորասանի սուրբ քաղաքին Մէհմէդ մէջ ևս — որու հոգեւորականութիւնը երբէք չէ հակառակած քերպէլայէն եկած հրահանգներուն — շարժումը սկսած է բնակիչները վաներ են Շահի պաշտօնանները և կը մերժեն տուրք վճարել: Հոն գումարած պատգամաւորական ժողովը նոյնպէս սահմանադրութեան ստիպողական պահանջը դրած է: Աերջին հեռագիրները կը գուժեն որ արիւնահեղ կոխներ տեղի ունեցած են քաղաքին մէջ:

Քիչ մը աւելի Տիւսիս, Ասպիցի արիւնուն վրայ նոյն յեղափոխական արշաւանքները: Աովկասէն և Ատրպատականէն եկած 50 յեղափոխականներ՝ Ատէրպատի վրայ կը քայնեն, տեղին ժողովուրդը սիրտ առած, գրուեր է զինարարներ: Շահի իշխանութիւնն հարաւի տակ է Մազանդարանի և Վիլանի նահանգներուն մէջ ևս: Ռէշտ Տիւսիսային կողմը, Ասպիցի արիւն վրայ, Թէպիղի և Սպահանի արձագանք տուա յեղափոխական բռնու և ուժգին պրութիւնով մը: Շահը պաշարուած է յեղափոխութեան փութորիկներով ու շանթերով: Ահա թէ ինչ կը գրէ Ռէշտի մեր թղթակիցը:

«Փետր 8-ին (յունւար 26) զինուած ապստամբութեան միջոցով Յեղափոխութիւնը փառաւոր յաղթանակ

տարաւ Ռէշտի մէջ Յեղափոխականները ամեհացած ցերեկայ ժամը 3-ին երկու ժամ կուէ յետոյ գրաւեցին Գարխանը կրակի տւին զայն և սպաննեցին նահանգապետը և 50-ի չափ միապետականներ: Քաղաքը ամբողջապէս ինկաւ յեղափոխականներուն ձեռքը, որոնք այժմ կը կառավարեն էնձուսմէներով: Թիւրքիմաց տակտիկով մը ազատեցան կարգ մը միապետականներ և Քարգառիի բորենին Սմիտ-Սայլթանէն, որ փխտան ապաստանեցան ռուսաց հիւպատոսարանը: Տեսնելու էր սէրպաղներու խայտառակ փախուստը, ինչպէս ծակէ ծակ կը մտնէին: Յեղափոխականներէն ինկան միայն երկու հոգի՞:

Շահը 400 հեծելազօրք թնդանթներով ճամբայ հանած է Ռէշտի շարժումը պատժելու համար, սակայն, ինչպէս միշտ, Շահի այրուծին կէս ճամբան մնացած է նորէն, թերևս իրենց «ղայլօնները» ծխելու համար:

Ռէշտը յեղափոխականներուն ձեռքն է և եղած հմուտ ուժերուն նայելով կարող է երկար դիմանալ և մեծ զօրավիգ մ'ըլլալ Թէպրիզին: Արդէն Ռէշտէն Պագպին երկարող ռուսական խճուղիին վրայ դիրքեր չամբարացած և սկաններ փորած են, նաև օդը հանած են Մէնձիլիի կամուրջը, որ զօրքերը չկրնան անցնիլ: Նոյն խիզ զօրքերը եթէ Սէֆիդ գետը անցնին, Աիլանի խիտ անտառներուն մէջ բուռն ընդդիմութեան կարող են հանդիպիլ վճռական յեղափոխականներու կողմէ:

Քաղքին նորակազմ էնձուսմէնը իսկոյն հեռագրեց դեսպաններուն պահանջելով «մէճլիսի» վերահաստատումը և անպայման հեռացումը Շահի խորհրդականներուն որ աղէտաբեր եղած են երկրին:

Որովհետև Ռէշտի յեղափոխութեան պատճառով ռուս վաճառականութիւնը ժամանակաւորապէս կանգ առած էր այդ կողմերը, ռուս կառավարութիւնը, իբր թէ իր շահերը պաշտպանելու և այլ պատրուակով, որոշած է զօրք և թնդանթ իջեցնել Ռէշտ: Այս առթիւ տեղական նոր էնձիւսմէնը հետևեալ բողոքը հեռագրած է Փարիզի Le Temps լրագրին.

«Կարգը կը տիրէ քաղքին մէջ և ապահովութիւնը ընդհանուր է: Օտարականներու սեփականութեանց վտանգ չկայ, և բոլոր հիւպատոսները, ինչպէս և ռուսականը, իրենց գոհունակութիւնը յայտնեցին, կարգը պահպանելու համար, մեր էնձուսմէնին կողմէ ձեռք առնուած միջոցներու մասին: Այս պայմաններուն մէջ ռուս զօրքերու և երկու արագաձիգներու առաքումը, մեր ազգային պատուոյն դէմ թշնամանք մըն է, որ միայն կարող է գրգռել պարսիկ ժողովրդին յիշաչարութիւնը: Կը բողոքենք Եւրոպայի հանրային կարծիքի առջև ռուս կողակներու առաքման դէմ»:

Թէպրիզը, որ կղզիացած իր ուսերուն վրայ կը կրէր ամբողջ յեղափոխական պարտականութիւնը և միակն էր որ Շահի լեշկերներուն կուրծք կուտար, այժմ հպարտութիւնով պէտք է դիտէ յեղափոխական սերմերուն ունձանալը երկրի գանազան կէտերուն վրայ:

Թէպրիզը մշտակայ վտանգ մըն էր Շահի բռնակալութեան որքան ատեն հոն յեղափոխութիւնը անպարտելի կը մնար: Գետք էր ամեն գնով ընկձել զայն: Այն-էր-Գօվլէն, Շահի միւս բազուկը բոլոր աւարառու և արիւնարբու ուժերը ժողովեց և փետր 25-ին, երեք կողմէ գրոհ տուաւ քաղքին վրայ, թնդանթները կ'որո-

տային դէպի Խըյապանի թաղը, ուր կեդրոնացած էին յեղափոխականները: Առիւր որ տեւեց երկու օր կորահոր և մահացու պարտութիւնը եղաւ Շահի զօրքերուն որոնք հայրածական փախուստ տւին մեծ կորուստով Իսկ յեղափոխականներուն համար փառաւոր յաղթանակի օր մը եղաւ աննշան կորուստով: Այն յաղթութիւնը նշանակալից կարելի է համարել նկատի ունենալով «արքայից արքային» զինւորական ողորմելի ուժը, գրեթէ ոչնչութիւնը և Ֆինանսական անձկութիւնը: Իսկ իմ խանը, այդ չարագործ «օղրին», որ Շահի ծառայութեան մէջ մտած է, Ղարամեշիք արւարձանին մէջ նոյնպէս մեծ ջարդ կերած է իր զօրքերով:

Այն-էր-Տօվլէ, որ Ֆիրման Ֆիրմայի հետ իրենց շուքը կը պտտցնեն, պարտութեան դաշտերուն մէջ միշտ յաղթութեան շոշորթ մը ձեռք ձգելու յոյսով, յեղափոխականներէն իր պարտութեան վրէժը կը յագեցնէ շրջակայ անմեղ և անվնաս գիւղացիներէն:

Սատտար խան յեղափոխութեան համակրելի ռազմիկը ի տես Շահի զօրքերու վայրագութիւններուն, փետր 27-ին հետևեալը հեռագրած է Փարիզի «Le Temps» լրագրին:

«Արքայականները ազգայնականներու դէմ իրենց կուէին մէջ փոխանակ զինւած զօրքերուն, ազատութեան պաշտպաններուն դէմ ճակատելու, ինչպէս կը պահանջէ պատերազմական օրէնքը, վայրենաբար կը յարձակին անգէն գեղացիներուն վրայ, կայրեն հարևան գիւղերը որոնք ոչ մէկ մասնակցութիւն չեն ունեցած կուէին, կը կոտորեն նոյնիսկ մանուկները»:

«Յայտնելով սոյն բարբարոսութիւնները քաղաքակիրթ աշխարհին, բուռն կերպով կը բողոքենք այս վայրենութեան դէմ, որ յարձակում կը գործէ չեզոք գեղացիներուն վրայ»:

ԱՍՏՏՈՐ ԽԱՆ

Շահը ոչ մէկ կերպով չուզեր զիջանիլ իր խօսքով Թէպրիզի բուռ մը խուճապարներուն թէ պիտի շնորհէ ինչ որ «Գուրանը կը թողաւ իրեն ընել» այսինքն իր շնորհած Վահմանագրութիւնը պէտք է ոչ երիւթի» շաւղէն դուրս չելլէ:

Շահի կեղծաւորութիւնն է, որով կը յուսայ պարսիկ ժողովրդի մոլեռանդութիւնը իրեն շահի բարեբախտաբար Շահի այդ մտածելակերպը հող չգտնելու Առայժմ Թէպրիզի յեղափոխականները անպարտելի են, թէև թանկագին գոհեր տւած են վերջի ընդհարումներուն միջոցին, որոնց մէջ կան ծանօթ կտրիճ դէմքեր: Թէպրիզի շուքը ամբողջ աւերակ եղած է ջրաղացները բարբառ ըրած, որ ազատութեան հերոսները սովամահ ըլլան: Այդ բուռ մը քաջերուն անզուգական դիմադրութիւնը արգէն սիսած է հիացում և կարեկցութիւն շարժել երկրին մէջ և դուրսը: Սալմաստի հաճի Փիշման, արքայական գարատաղցիներուն լաւ ջարդ մը տալէ յետոյ օգնութեան կը փութայ Թէպրիզի յեղափոխականներուն շոքեբանական րօպէն է պէտք է ամեն գնով փրկել ազատութեան բերդը և զգեանել արիւնարբու ու անիծեալ բռնակալութիւնը, եթէ չենք ուղեր որ յետինը չար ըլլայ քան առաջինը:

Թէպրիզի աւերումը և աւերիչ բռնակալութեան յաղթանակը քաղաքակիրթ մարդկութեան էն աններելի

դուաճանութիւնը պիտի շեշտէ Իրանի դժբախտ ժողովուրդին հանդէպ:

Վերջին լուրերը Պարսկաստանի դրութիւնը շատ լուրջ կը նկարագրեն: Ըստի չէ իր ժողովրդի միջև մասհարկութեան տեսարաններ: Արքայական զորքերը չլսած մայրաքաղաքները գործ կը դնեն անպաշտպան ժողովուրդին վրայ: Ըստ արիւնարբու վագր դարձած է ամեն գնով իր «բռնակալի» դիրքը և կաշին փրկել կը ձգտի, թէկուզ Պարսկաստանը արիւնաւեր ըլլայ — ոչ մէկ Սահմանադրութիւն՝ ըսած է Երկիրը, բացարձակ անիշխանութեան մէջ է: Մարտ 24-ին, ԸՏՏ Ապրիլ Ազիմ մզկիթին մէջ պատմ մասձ երեք անձինք ըսպաննեցան ԸՏՏ զորքերէն պարսիկներու նւիրական օրէնքին հակառակ: Սա սհաւոր ապացոյց մըն էր որ ԸՏՏ, գուրս կլաճ իր մարդկայնութենէն ոչ մէկ սըրբութիւն չուզեր յարգել վրէժի ու արիւնի ծարուր այնքան գաղանազուցած է զինքը: Անգլ և ռուս զեւպանները բողոքած և պահանջած են պատժումը ոճրագործներուն:

2արագործ «օղրին» Բահիմ խանը, ջուղայի ժողպարսիկ անմեղ գեղերուն մէջ կրակ կը թափէ և անպատիժ կը կողպտէ սուրհանդակները վերոյիշեալ երկու զեւպանները բողոքած են կատարած չարագործութիւններուն դէմ:

Թիւրքիոյ զեւպանը խնդրած է իր կառավարութենէն որ զօրք ղրկէ օսմ դրօշին տակ ապաստանած պարսիկներու պաշտպանութեան համար, որոնց գոյութեան վտանգ կապառնայ:

ԸՏՏ մինակ է իր աղգասպան ծրագրին մէջ: Ռուսիան ունի իր պահպան հրեշտակի Հակառակ անգլո-ռուս համաձայնութեան, Ռուսիա կը դաւադրէ որ Պարսկաստանը չը խաղաղի: Վերջին Թեպրիզի պատերուն վրայ խորհրդաւոր կոչեր փակցւած են, հրաւիրելով ժողովուրդը չխաբւիլ սահմանադրութենէն և դիմել Ռուսիոյ որ դալ փրկէ զիրենք: Քիչ առաջ Թէհրանի մէջ ուրիշ կոչ մը կը հրաւիրէր պարսիկները ջարդել եւրոպացիները:

Ռուսիան է որ կը զրգէ այդ շիլ ու յուզիչ միջոցները որ պատրւակ ունենայ միջամտելու: Կարգը վերահաստատելու համար Ռուսական մամուլին ազգայնամոլ և հակազատական մասը նոյն ստախօս և աղմկիչ դերը կը կատարէ Պարսկաստանի հանդէպ ինչ որ աւստրիական մամուլը կըրնէ Պալքաններուն մասին, ամեն ինչ խեղաթիւրելով հանրային կարծիքը խաբելու համար: «Սօվոյէ Արեմիս» դրօշակակիրն է այդ քարշիտի կեղծութիւններուն ու սուտերուն, այն տխուր դիտակցութիւնովը, թէ իր պետութեան շահերուն կը ծառայէ:

Յեղափոխականները յայտարարութիւններով կը զգուշացնեն ժողովուրդը որ չհետեւի արքայականերու չարիմաստ խորհուրդներուն որ աղէտ կը հրաւիրեն երկրի վրայ: Եւրոպական թերթերը դիտել կուտան թէ այդ գրգռումները շահականներուն գործն են և թէ յեղափոխականները միշտ սիրայիւր եղած են դէպի եւրոպացիները: Անգլ և ռուս զեւպանները «սրտառուչ» զուգութիւն մը կազմած: ԸՏՏ պատասխանատու բըռնած են Եթէ եւրոպացիներու վտանգ մը գայ Այս

վերջիններէն չլսանք, սակայն խոհեմութիւն համարած են հեռանալու: Ռուսիա ինչպէս միշտ իր արջու դերին մէջ այնքան կոպիտ է որ սկսած է լուրջ մտահոգութիւն պատճառել իր մշտակի ինտրիկներով, և պարսիկ ազատութեան դէմ ծածուկ խռովութիւն կանգնելով: Այդ կասկածը իբր թէ չբացնելու համար, Ախախովը ձգեց ռուս բանակի աստիճանէն զոր ասկէ յետոյ կը դառնայ լոկ պարսիկ կողակներու հրամանատար և անկախ Ռեբեմ, պարսիկ Մեծլիսի դահիճը, ասկէ ետքը յեղափոխական դատավճռին տակ կ'իյնայ իբր հզօր նեցուկը Իրանի ոճրագործ բռնաւորին:

Երբ այս արիւնհեղութիւնները անգույ կը շարունակին, յարաճուն բարբարոսութիւնով մը աւելնու սուգ սիւնելով ամեն կողմ, ԸՏՏ աչքապուկ կը խաղայ, թէ սահմանադրութիւնը պիտի հաստատէ, բայց իր ուղած ձևով: Մարտ 21-ին «խորհուրդ» մը պիտի գումարէր քասակարգերու ամենայնադիմական ներկայացուցիչներէն: Այս խայտնակ գաւեշտին դէմ բողոքեցին դարձեալ «եղբայրական» համերաշխութիւնով մը — որ երթալով յեղերական գոյն մը կ'անուէ — երկու ծանօթ զեւպանները որոնց բոլոր գործնէութիւնը կը կայանայ ծիծաղելի նօթաները տալ, յանդիմանումներ ընել ԸՏՏին երբ իրենց ներքին բաղաբականութեան մէջ կ'անբարոյականեն իրարու դէմ, այնքան քոնհիկ միմոսութեան ձև մը տալով իրենց միսիօնին:

Եթէ ճիշտ է այն լուրը թէ Գերմանիա կուզէ միջնորդել ԸՏՏին և յեղափոխականներուն միջև, ամենէն մեծ պայտկը պիտի ըլլայ այդ երկու պետութիւններուն որոնք հիւլէի չափ օգտակար չկրցան ըլլալ և իրենց ազդեցութիւնը գործադրել յօգուտ պարսիկ ժողովրդի ազատութեան և հանգստութեան:

Ռուսիա նոյն խեղկատակ դերը ստանձնած է Իրանի մէջ ինչ որ կըրնէր Պոլսոյ մէջ երբ ռուսական պատմական կողմի պատրանքներէն գինովնալով ամեն միջազգային համաձայնութեան վրայ պաղ ջուր կը լեցնէր:

Յեղափոխութիւնը փողոտելու համար ԸՏՏ քանի ժամանակ է կ'աշխատի փոխառութիւն ընել Ռուսիոյ «բարեացակամ» միջնորդութիւնով: Ռուսիա որ միշտ պատրւակ կը փնտռէ Պարսկաստանի մէջ իր թաթը նետելու, կուսակից և պաշտպան է այդ փոխառութեան իր իրաւասութեան նիշերը աւելցնելու համար, բայց անգլո-ռուս համաձայնութիւնը (1907, օգ. 30) բաւական լուրջ պէտարութիւններ կը յարուցանէ իր մտադրութեան իրագործման: Անգլիոյ ներկայացուցած յիշատակագրին մէջ Ռուսիա անհրաժեշտ և էական կը համարի այդ փոխառութիւնը ԸՏՏին երկրին անիշխանական գրութեան վերջ մը դնելու և ԸՏՏին աւանդական ու անհաստական իշխանութիւնը պահպանելու համար:

Ռուսիոյ սոյն յիշատակագիրը վարպետ և երկդմի դիւանագիտութիւնով մը խմբագրւած, ընդունելութիւն չգտաւ անգլիական մամուլէն որ անոր մէջ կը նշմարէ դաւ մը և ձգտում մը ԸՏՏ բռնակալութեան վերահաստատումին: Փոխառութիւն մը կը ըսէ «Մօրնինկ Պօստ» Պարսկաստանի ներքին գործերուն միջամտու-

Թիւն կենթադրէ, որ կրնայ հակառակիլ պարսիկներու զգացումին և նոյնիսկ Անգլիոյ շահերուն»:

Պարսիկ ազատականները բոլոր սրտով հակառակ են այդպիսի փոխառութեան մը, որ ոճրագործ բռնակալութեան բազուկները պիտի ուժովցնէ:

Սատար և Պաղիր խանները յանուն կռուող ազատութեան, հեռագրելով Բեթրսպուրկի Միլիտարիսին, Ռուսաստանի ազատական պարագլուխներէն մէկը կը խնդրեն քաղաքակիրթ աշխարհէն, յանուն արդարութեան և մարդկայնութեան չմիջամտել Պարսկաստանի գործերուն և չթողուլ որ ազատութեան համար մղած երեք ասրւայ կռիւը ոչնչանայ դրամապէս օգնելով բռնակալին: Ազգայնականները կը յայտարարեն և կը շեշտեն, որ ընդունելի պիտի չըլլայ ազգին կողմէ ունէ փոխառութիւն որ առանց իր ներկայացուցիչներու հաւանութեան կնքուած է:

Ռուս Թերթերէն ոմանք «Իէ» և լն կը յորդորեն Ռուսիան չքաղաքները այդպիսի փոխառութիւն մը, որ միջամտութիւնը անխուսափելի կ'ընէ և չիյնայ ասիական նոր արկածախնդրութիւններու մէջ:

Ռուսիոյ նենգամիտ և առաձիգ յիշատակագրին Անգլիան պաշտօնապէս կը յայտարարէ, որ ինք «Պարսկաստանի գործերուն մէջ չմիջամտութեան սկզբունքէն չչեղիր», և կը շեշտէ սահմանադրական բարենորոգումներու պէտքին վրայ:

Սըր Էտուարդ Կրէյ, անգլիական խորհրդարանին մէջ բացէքաց մերժեց յարիլ Ռուսիոյ տեսակետին, մինչև որ սահմանադրութիւնը չհաստատուի և Շահը չը հեռացնէ յետադիմական խորհրդականները: Ռուսիա կ'ուզէ փոխառութիւն ընել Շահին անմիջապէս պայմանով որ սահմանադրութիւնը հաստատուի, Անգլիա կը պահանջէ նախ հաստատել սահմանադրութիւնը և թող տալ որ խորհրդարանը քէարկէ փոխառութիւնը:

Իլանապիտական ճարպիկ սուսերամարտ մըն է որ Անգլիա և Ռուսիա կը կատարեն Իրանի խուլ լեռնադաշտին վրայ: Ռուսիոյ նպատակը շատ ակնհաս է, ամեն ջանք կ'ընէ գլելու Անգլիան և իր տեսակետին բերելու զայն: Անգլիա, որ այնքան քննադատեցաւ ժամանակին իր մամուլէն, թէ 1907-ի համաձայնութիւնով, Ռուսիոյ քմահաճոյքին կը զոհէր Պարսկաստանի ճակատագիրը, կարծես ձգտում մը ունի դարմանելու այդ թերին և ամեն անգամ որ Ռուսիան ծուղակ կը լարէ իրեն, կը գտնէ լուսագոյն կուսանները և ընդհանուր սկզբունքները, հեռացնելու կամ չէզոքացնելու համար այն պատրուակները, որ կրնան առիթ ընծայել Ռուսիոյ կողմէն, ունէ ձեռնաձգութեան Պարսկաստանի վրայ:

Հարթվիկ Թէհրանի ուսանական դեսպանը, այժմ Բեթրսպուրկի, որ իր ինտրիկներով Պարսկաստանի ազատութեան չար ոգիներէն մէկը եղած է, հակառակ է որ Ռուսիա Պարսկաստանի մէջ գործակցի Անգլիային, «Ռուսիա կ'ըսէ, նախ իր շահերը փնտնելու է, իրեն համար ձեռնուտ է փոխառութիւն ընել Շահին փոխարէն Ասրպատականի մէջ մասնաւոր արտօնութիւններու և սահմաններու կանոնաւորման»:

Ռուսիոյ դիտումը արեւի պէս պարզ է կոպիտ միջոցի դիմելէ առաջ: Գիւնապիտական խաղերով կ'ուզէ թեւարկել Պարսկաստանը Եւրոպայէն կնքած միլիտաներով փոխառութիւնները, որոնք ձիւնի պէս կը հալին, Ռու-

սիա կը գործածէ թէ իր երկրին և թէ արեւելեան երկիրներուն մէջ բռնակալութիւնը քաղաքներու և ոճրագործ վեհապետները հովանաւորելու: Քաղաքակիրթ Եւրոպայի դրամատիրութիւնն է որ անուղղակի կերպով կը նպաստէ Ասիոյ դժբախտ ժողովուրդներու ստրկային վիճակին ու թշուառութեան:

Շահը մեծ յոյս ունէր որ անգլո-ուսու բարեկամութիւնը պիտի չմերժէր իրեն տրամադրութեան տակ դնել քանի մը միլիոններ, որպէս զի քնաշինջ ընելով ազատական գաղափարի հետքերը Իրանի մէջ իր բոլոր մարմնով թաղէր արեւելեան խննէշ անառակութիւններու մէջ ուր կը գտնէ վեհապետի մը միակ արժանիքը ու մեծութիւնը:

Ժողովուրդը ապստամբ վիճակի մէջ և դրամապէս ամեն կողմէ ճարահատ, «արքայից արքան» որոշեր է ծախել իր մատենագարանը, ուր կան պարսիկ և հնդկ արեստի սուղթանկագին գործեր: Այդ գրքերը և հնութիւնները, որոնք ազգին հարստութիւնը և պարծանքը պիտի կազմէին, պիտի անցնին օտարներուն ձեռքը և պիտի երթան զարգարեյ օտար թանգարաններ:

Մէհմէտ Ա ի Շահ վերջապէս կ'ուզէ ապրիլ — կ'ուզեն ապրիլ Շահ և Սուլթան — ինք որ այնքան անգթօրէն և բարբարոս շայտութիւնով մը մահացուց Իրանի տժգոյն կուրծքին վրայ բուսած այնքան գեղեցիկ կեանքեր, որոնք ապագայ Պարսկաստանի հոգիին նախերգանքներ էին: Այժմ, երբ փոթորկոտ ալիքները ամեհօրէն կը ծեծեն իր պալատին պարիսպները, երբ մահուան պաղ քրտինքը կը լողայ մարմնին վրայէն, Շահը կըզգայ թէ Իրանի վարդերը... փուշեր ալ ունին:

Գարնան վերագարձին հետ մեծ հաւանականութիւն կայ, որ Յեղափոխութիւնը աւելի մեծ և հսկայական քայլեր առնէ դէպի Թէհրան, ուր որջացած է արիւն-ուռչտ յետադիմութիւնը և արեւելքի շքեղ արևը ողջունէ յաղթութեան կատարները, ուր երբեմն հին Իրանի մաքուր ատրուշանները կը բոցանային:

Այդ օրը պիտի ըլլայ Իրանի ճշմարիտ «Կէլուզը»:

Ք Ա Ղ Ա Ք Ա Կ Ա Ն Տ Ե Ս Ո Ւ Թ Ի Ի Ն

ՊԱՐՍԿԱՍՏԱՆԻ ԲԵՏՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐԸ ԻՏԱԼԻԱՅՈՒՄ

Պայքարը ուժեղ էր, կըքոտ ու յուզումնալի: Բոլոր կուսակցութիւնները հրապարակ ներեցին իրենց լուսագոյն հռետորներին: Բէկպիտան, յանձին քիօլիտիկական արտօնութեան, գործ դրեց բռնութեան ու կաշառքի իր սովորական սխտէմը: Բեմ եկաւ նաև պնպական կղերը, լիակատար սպառազինութեամբ:

«Տապալել սօցիալիստներին, դուրս մղել Օրէնսդիր ժողովից ամբողջ ձախակողմը» — այդպէս էր նշանաբանը: Բայց սօցիալիստները, այնուամենայնիւ, տարան չը տեսնած յաղթանակ: Աշխատակոր պրօլետարիատի ներկայացուցչութիւնը պարլամենտում աձեց 16 նոր պատգամաւորներով: Հասաւ 42-ի: Եւ դեռ չափազանց արտատուր է տիրող ընտրողական սխտէմը, դեռ չը կայ իտալիայում ընդհանուր ու հաւասար ձայնատուութիւն, դեռ տփսուութիւնը, անգրագիտութիւնն ու ծայրագոյն

խեղճութիւնը հեռու են պահում սօցիալիզմից աշխատանքը ժողովրդի սուտը զանգւածներ...

Իտալական սօցիալիզմը իրաւունք ունի տօնելու իր եղակի յաղթանակը: Բոլոր խոշոր կենտրոններում ու գաւառներում նրա ազդեցութիւնը հաստատուում է անխախտ կերպով: Դոժերի վենետիկը, ազնւական Գլորենցիան, տիեզերական կաթօլիկութեան մայրաքաղաք Հռոմը, Պաժոնոպի հայրենիք—Նապօլը, Մաֆֆիայի ծննդավայր—Պալերմօն ու կատանիան—բոլորն էլ զարկում են սօցիալական ազատագրութեան աշխարհանւած հոսանքով:

Սօցիալիստներից զատ ուժեղանում են և բազմապարտաբերը—արժատականներն ու հանրապետականները, որոնք Իտալիայում առհասարակ համերաշխ գործակցում են սօցիալիստ կուսակցութեան հետ, կազմելով միասին պարլամենտի ծայր-ձախակողմեան թւեր: Այդ վերջինը ունի այժմ 114 պատգամաւոր,—մի պատկառելի թիւ, որ թէև տակաւին փոքրամասնութիւն, բայց իր ներդաշնակ ու դիմադրական գործունեութեամբ այսուհետև ուժգնորէն կանդորդառնայ երկրի թէ ներքին և թէ արտաքին քաղաքականութեան վրայ: Ծայր-ձախակողմեան պատգամաւորների թիւը անցեալ պարլամենտում միայն 84 էր: Կոր ու թարմ հոսանքը կը կարողանայ թուժը դնել կառավարութեան ու կղերի յետագէմ շահատակութիւնների առջև և կը բանայ նոր դարագրուել ներքին բարենորոգումների աշխատանքի արգասաւոր օրէնսդրութեան համար:

Կղերը պարտաւած յետ նահանջից: Նա զգաց, որ ապարդիւն է Արարչի ու աւետարանի անուսով արծարծել ժողովրդական տառապող զանգւածների մէջ ստրկութեան, տիրաւորութեան զգացումներ, խոստանալով տառապանքների հատուցումը... Երկնային թագաւորութեան մէջ: Ժողովուրդը երկրի վրայ է ուղղում հաստատել երջանկութեան թագաւորութիւնը...

րային կեանքի բոլոր այլազան ճիւղերն ընդգրկող այդ Գործադուլը—նա ինքն արդէն կը լինի վերջնական մեծ Յեղաշջումը, որից կը ծագէ սօցիալիստական հաւատարմութեան ու եղբայրութեան թագաւորութիւնը: Եւ այդ նպատակին հասնելու համար արհեստակցական միութիւնները պէտք չունին ուրիշ ուժերի ու գործօնների աշխատակցութեան, նրանք կը բաւեն իրենց իրենց:

Բռնութիւնը (la violence), ինչպէս տեսնք, ամենատեղան ստորագրելին է այդ անմիջական գործողութեան: Ահնդիկալիզմը խնկարկում է բռնութեան կոռւքին, ներբողում է ցաւոտ, արիւնոտ զոհաբերութիւնները, որոնք միմիայն և պիտի հարթեն սօցիալական ազատագրութեան ճանապարհը: Բռնութիւնը վերածւում է սիստեմի, և դասակարգային կռիւը դառնում է միջոցից ն պատակ: Արարացիք սինդիկալիզմի պարիզեան նշանաւոր ռազմաթերթը, Գիւստաւ Էրվէի «La Guerre Sociale»-ը և դուք կը տեսնէք գրեթէ իւրաքանչիւր համարում բռնութեան խանդավառ ներբողումները: Յեղափոխական սինդիկալիզմը յանձնի էր վեների անգուլ շեփրում է կռիւ, արիւն ու բարբիկաղներ և հուշակում է ընտիր, մարտական փոքրամասնութեան ուժը, նրա դանտօնեան յանդգնութիւնն ու վճռականութիւնը, որոնցով միմիայն և պիտի շարժի ժողովրդային մեծ զանգւածը: Եթէ անգամ այդ վերջինը չը շարժի էլ, եթէ մասնաները դեգերեն իրենց աւանդական հնազանդութեան ու անշարժութեան մէջ—փոյթ չէ խիզախ, յանդուգն փորձաւոր անուշութիւնը ինքն իրեն կը բաւէ... Եթէ անգամ սինդիկալիստային աշխատակցութեան համեմատաբար նեղ շրջանի մէջ բանւորների ճշնոյ մեծամասնութիւնը դեմ լինի մի յայտնի վայրկեանում, դիցուք, ընդհանուր գործադուլ յայտարարելու կամ թէ մասնակի մի ընդհարման միջոցին ճակատ առ ճակատ կապիտալիստների դօրքի դեմ ենելու դարձեալ փոյթ չէ ըմբոստ ու անձնուրաց փոքրամասնութիւնը, եթէ վայրկեանը պատե՛հ է համարում, կարող է և պէտք է մենամենակ հրապարակ ելնէ ու գիմարաւէ ահաւոր վտանգին... Նա կը ընկնի ի հարկէ բարբիկաղների պատնէշների տակ և շատ շատերը կը նահատակեն անհաւասար, շարունակական պատերազմների մէջ բայց նահատակների արիւնից կը ծնի ազատութիւնը: ուրիշ շարքեր կը գան, ուրիշ լեզբօններ աշխատակցութեան որոնք անցնելով իրենց նախորդների գիւղերի վրայից, մի օր, վերջապէս, կը յաղթանակեն...

ՍՕՑԻԱԼԱԿԱՆ ՏԵՍՈՒԹԻՒՆ

Ն Ո Ր Ի Ո Ս Ա Ն Ե Ր

ՅԵՂԱՓՈՒԱԿԱՆ ՍԻՆԴԻԿԱԼԻԶՄ *

Մ. Ե. Թ. Օ. Գ. Ը

Անմիջական կռիւ—action directe... Բնենք այժմ յեղափոխական սինդիկալիզմի փառաբանած այդ մեթօդը:

Սինդիկատները (արհեստակցական միութիւնները), անկախ ամեն կուսակցութիւնից, անկախ ամեն վարդապետութիւնից ու տեսական համոզումներից կռիւ են մղում ամեն օր ու ամեն վայրկեան, կապիտալի դէմ, պետութեան դէմ: Նրանք մղում են դասակարգային պայքարը բոլոր ձևերով, խաղաղ ու արիւնոտ գործադուլներով, ժողովրդական, հակամիլիտարական ցոյցերով, ապստամբութիւններով: Նրանք ձգտում են միշտ աւելի և աւելի ընդարձակել ընդհանրացնել գործադուլները, և այդպիսով մօտենալ այն վերջնական ու վճռական վայրկեանին, երբ ընդհանուր, համապարսփ գործադուլով կը պայթի սօցիալական կատաւորօքը:

Ընդհանուր, համապարսփ, արդիւնագործութեան ու հան-

Ինչպէս տեսնում էք, դա կռիւ հին, դարաւոր մեթօդն է, այն որ կիրառել են ժողովրդական բոլոր դատերի ռահվարները պատմութեան ամենախոր ժամանակներից մինչև մեր օրերը, հռոմէական Գրակիստներից մինչև ռուսական սիհիլիստները և հայկական Փէդայիները: Սակայն, ինչ նմանութիւն: Անդունդ կայ հին ու այժմեան կացութեան միջև: Մինչև օրս յեղափոխութիւնները եղել են սոսկ քաղաքական, նրանք ձգտել են փոփոխել այս կամ այն երկրի լիկ պետական կազմակերպութիւնը, փոխարինել բռնականակալական ձևերը սահմանադրական, հանրապետական ձևերով: Այդ գործողութիւնը ևս, անշուշտ, դժուարին, հրակայական էր նա խել է մարդկութիւնից անբաւ զոհեր, հոսեցրել է արեան անվերջ անհատում հեղեղներ: Եւ այնուամենայնիւ, նա համեմատաբար դիւրին է եղել դիւրին այն պատճառով որ քաղաքական յեղաշջումների մէջ անմիջական վնասուողները կազմել են միշտ մի չնչին փոքրամասնութիւն—բռնապետական կամարիլյան, աղնաւականութիւնը, կղերը: Քաղաքական յեղաշջումները սպառնացել են մի միայն այդ տարբերի շահերին հաւն դիպել են մի միայն այդ տարբերի դիմադրութեան: Եւ ժողովրդային զանգւածները, նոյնիսկ խոշոր, միջին սեփականատէրերը, բուրժուազական, դիւրագիւղութիւնը սիրով հետևել են իրենց մարտական փոքրամասնութեան, սիրով մտել են ապստամբութեան դրօշակի տակ, և կամ թէ, յամենայն դեպս, պահպանել են բարեացակամ, համակրող դիրք, որովհետև այդ կարգի յեղափոխութիւնների մէջ նրանք կորցնում էին միայն իրենց շղթաները, ազատուում էին մի կատարեալ, անսանձական ստրկա-

*). Տիւ «Procuil» № 1:

ցումից, ուր խեղդած էին կեանքի բոլոր արտայայտութիւնները, ստնահարած էր մարդ-էակի ամենատարակիւն իրաւունքը: Ահա թէ ինչու համեմատաբար դիւրին էր առաջ բերել քաղաքական յեղաշրջումներ, բաւական էր, որ իբրաքանչիւր մի ստրուկ երկրում: Տրապարակ գար պատմական արի փոքրամասնութիւնը և նա յինչու իր ժամանակի զէնքերով, մարդած տերրօրի, դաւադրութեան արիւնտու մարտի դարոցում, յաճախ մեն-մենակ ամենալճուական ճակատամարտների մէջ, աշխուժ էր ասորիների կամ տասնեակ տարիների ընթացքում, գրաւել ընդարձակ դաճեցածները և տարալեզ փոքրամիջ հակառակորդներին:

Այլ բան է ապագայ մեծ յեղափոխութիւնը՝ նրա անունն է սօցիալական (հասարակական) յեղափոխութիւն: Նրա հակառակորդների թիւը շատ աւելի սոււր է ժամանակակից կապիտալիստական հասարակութեան մէջ: Նա պիտի փորձէ՝ առաջին անգամը մարդկային ամբողջ պատմութեան ընթացքում՝ տարալեզ այն ահաւոր պատնէշը, որ բարձրագույն դարերից ի վեր, խարիսխ է մարդկային հասարակութիւնների և ծնուն է ժամանակակից բուն աշխատաւոր դանդաճների ստրկացման ու յիշուածութեան: Այդ պատնէշը, որի վրայ կոթնած են ներկայ բուրժուական կապիտալիստական կարգերը՝ դա մ ա ս ն աւ ու ս ե փ ա կ ա ն ու լ թ ե ա ն ս կ զ ք ս ու ը ն է, որ իր բոլոր շարիքներով արիւն ու մարմին է դարձել մարդկութեան մի ահագին հատուածի մէջ...

Այդ է, որ պետք է բառնալ այդ է, որ պետք է յեղաշրջել գլխի վայր դնել իսկ դա միտիզիֆեան աշխատանք է, որ չէ կարող ի կատար ածել սինդիկալիզմի հրահանգած միջոցներով: Գա մի նկատիւն գործ է, որ շօշափում է լայնածաւալ շահեր ու խորարատ բնագոյներ և որ, հետևապէս, վճռական վայրկեաններում պիտի յարույանէ շատ աւելի ընդարձակ ու զորեղ դիմադրութիւն, քան այն՝ որ յարուցել են քաղաքական յեղաշրջումները բոլոր դարերում: Անհրաժեշտ է կազմակերպման ու պրօպագանդի մի վիթխարի ու նախնական աշխատանքը՝ քանի դեռ աշխատաւոր ընդհանրութեան մի պատկառելի հատուածը դուրս կը մնայ սօցիալական պայքարից, անտարբեր դէպի իր կենսական շահերն ու կապիտալիզմի կեղեքումները, քանի դեռ սօցիալիզմն ու համայնական կարգուսարքի պահանջները խորագնէն չեն արժանանայ աշխատաւոր փողովորդի ճնշող մեծամասնութեան ուղեղների ու սրտերի մէջ՝ անհարին է և ծայրայեղ յեղօրէն անխելահաս ենթագոյնը, որ սինդիկալիզմը, յենուած միմիայն իր սահմանափակ ուժերի վրայ, կարող է մի գեղեցիկ օր, ընդհանուր մի գործադուլով, դաւադրական մի յանդուգն հարածով, աշխատանքը այլևայլ ճիւղերում կանգնեցնելով, ծնունդ տայ սօցիալական յեղափոխութեան, տակնուվրայ անել տասնեակ ու հարիւրաւոր միլիոնների աշխարհայեացքը, հիմքից վերակազմել սեփականութիւնն ու արդիւնաբերութիւնը:

Կան նոյնիսկ այնպիսի տաքարիւն մոլեռանդներ սինդիկալիզմի շարքերում, որոնք կարծում են, թէ բուրժուական կարգերը տարալեզու համար ընդհանուր գործադուլն անգամ անհրաժեշտ չէ, թէ բաւական էր և մասնակի մի գործադուլ... Բաւական է, օրինակ, որ լայնը հանդէս ամենուրեք, որ հաղորդակցութեան բոլոր միջոցները՝ երկաթուղիներ, պոստ ու հեռագրաստներ, կառք ու ելքերաշարժ՝ դադար առնեն... Իսկ դրա համար, առում են նրանք, անհրաժեշտ էլ չէ լայն, փողովորդական, մասսային շարժում, բաւական են միայն մի քանի հազար կտորիճ, վճռական յեղափոխականներ:

Հարկ կայ արդեօք բացատրելու, թէ որքան միամիտ ու վտանգաւոր ցնորքներ են դրանք, թէ որքան անբաւարար է նոյնիսկ ընդհանուր՝ անանուած սինդիկալիստական գործադուլը՝ պատմութեան ամենամեծ վերիվայրումը առաջ բերելու և սօցիալական հաւասարութեան հղիակապ չէնքը կտուցանելու համար:

Բուրժուական հասարակութիւնը այդքան հեշտութեամբ անձնատուր չի լինի՝ նախապաշարած մի բմբւնում կայ սօցիալիստական որոշ շրջաններում, որ պետք է շրջել մի

անգամ ընդմիջ: Հատերը կան սօցիալիստներից, որոնք իրենց ցանկութիւնը իրականութեան տեղ ընդունելով, կարծում են, թէ բուրժուական իբրև դասակարգի, արհամարհելի մի քանակութիւն է, փոստ ու քայքայած, կորուստաւոր ու անդամալոյծ: Այդ նախապաշարումը տարածելու մեղք մեծ մասամբ դարձեալ ընկնում է ուղղափառ մարքսիզմի և ուղղափառ սօցիալ-դեմոկրատիզմի վրայ, որոնք 60 տարուց ի վեր, թէ փողովորդական դրածքներում և թէ նոյնիսկ լուրջ գիտական աշխատութիւնների մէջ շարունակ թմբկահարում են «բուրժուական սնանկութեան» մասին: Ապիտալիզմը վարուց է արդէն (դեռ անցեալ դարու 50-ական թւականներին), որ դատապարտուել է մարքսիզմի կողմից՝ շուտափոյթ մահաւան: Երկու «վարդապետները»՝ Մարքս և Էնգելս՝ վարուց են ծանուցել բանւոր աշխարհին, թէ կապիտալը (դրամագլուխը), կենսոնանում է առասպելական արագութեամբ, թէ նոյնքան արագութեամբ ընթանում է փողովորդների պրօլետարացումը (սեփականապերճումը), թէ ճնշող ու ճնշուած դասակարգերի միջև խրամատան արդէն դաւնում է անանցանելի թէ՛ «Աստատորֆը»՝ շուտով շատ շուտով վրայ կը հասնէ և պրօլետարական հզօր ու յաղթական միջամասնութեան դրոշմի առջև միլիոնատերերի ու միլիարդատերերի չնչին փորձամասնութիւնը զարհուրանքով յետ կը նահանջէ: Ինգելսը նոյնիսկ դուշակել էր այդ «Աստատորֆի» մօտաւոր ժամանակը՝ նա, պիտի պայթէր անցեալ դարու վերջերում... Իսկ Լիբկնեխտ, գերմանական մարքսիզմի աւագագոյն քարոզչը, 12 տարի սրանից առաջ միջազգային «Cosmopolis» ամսագրի մէջ, ի լուր աշխարհի ազդարարում էր, որ ոչ միայն սօցիալիզմի յաղթանակը ժող է, այլ որ կատաստորֆի, արիւնհեղութեան պետք անգամ չի լինի, քանի որ շնորհիւ հարստութեան արագ ու վիթխարի կենսոնացման, միջին խաւերի՝ նոյնքան արագ պրօլետարացման՝ վճռական վայրկեանին բուրժուական և պրօլետարիատը կանգնած կը լինին իրարու հանդէպ, որպէս երկու խիստ անհաւասար բանակներ, առաջինը՝ մի աննշան, ուղղմելի փոքրամասնութիւն, մի քանի հազար Արուպներ ու Ռոտշիլդներ՝ երկրորդը՝ մի Զանջալիճ մեծամասնութիւն: — ամբողջ աշխատաւոր ընդհանրութիւնը, որի մի խաղաղ ժեռար բաւական կը լինի հասարակական բովանդակ կերպարանափոխութիւնն առաջացնելու համար...

Նոյն վարդապետն ցնորքներով տարած էին երկար ժամանակ և ա ն ի շ լ ա ն ա կ ա ն ն է ր ը (անարխիստները) նրանք ևս, համոզուած, որ կապիտալիզմի վերջալոյսը ժող է, որ մարդիկ ի բնէ ու ընդհանրապէս բարի լինելով, չեն կարող երկար հանգուրժել անիրաւ ու մարդասպան ըէժիմի տարկաննութիւնները — յսխուռն, գահավէժ գործողութիւններով, իշտոյների դէմ բռնութիւն ու ուժով քարոզելով, շտապում էին օր առաջ վերջ դնել ստրկութեանը ու հիմնել սիեգերական կօմունիզմը (համայնատիրական կարգերը): Ո՞վ չի յիշում անարխիստական հռչակաւոր մահափորձերը 19-րդ դարի վերջին տասնամեակում, Ռաֆայալների ու Վագերիսների՝ ումբաճութիւններն ու դաշունահարումները... որոնք, սակայն, մի նշանակեց օգուտ չէ բերին աշխատաւոր դասակարգին, այլ միայն ուժեղացրին յետադէմ շարժումը, քաշակերեցին սօցիալիզմի թշնամիներին...

Ուղղափառ մարքսիզմ է անարխիզմ (անիշխանականութիւն): Այդ երկու ուղղութիւններից են ժառանգել սինդիկալիստները իրենց այսօրուս գործելակերպը: Նրանք բաւում են երկու ուղղութեան մեղքերը և բաւել են տալիս աշխատաւորների մի մասին:

Միամիտ է այդ գործելակերպը և վտանգաւոր: Նա հիմնուած է մի սին, անհող լուսատեսութեան վրայ: Բուրժուական դասակարգի և կապիտալիզմի այժմեան վիճակը չէ արդարացում այդ լուսատեսութիւնը: Շատ էլ ի հարկէ, բարդաւած չէ այդ դասակարգը, նրա ըէժիմը, նրա քաղաքական ու տնտեսական կարգուսարքը, Պատմութիւնը, անշուշտ, սխալ է նրա մէջ և մարդկային բանականութիւնն ու արդարութեան բնագոյր վարուց: Նրա վրայ արտասանել են բարոյական մահալճիւրը՝ Նա պիտի կորչի, պիտի կազմալուծուի վաղ թէ ուշ, քանի որ իր ներքին հակասութիւնների, իր խո-

րունի տարկանոնութիւնների զորութեամբ իսկ դատապարտւած է դիմուածեան՝ վերլուծող հոսանքի կողմից, քանի որ նրա ծոցում բարդաւաճում են ժամանակակից աշխարհի ամենադադալող սփռները, քանի որ նրա մէջ փոքրամիտների պերճանքն ու յնձուխեան խրախճանները պայմանաւորում են միլիոնաւոր աշխատաւորների ծով թշուառութեամբ, զըրկանքներով ու հեծեծանքով...

Սակայն... Սակայն այդտեղից մինչև բուրժուազիայի իրական սնանկութիւնը դեռ բաւական տարածութիւն կայ իշխող դատաւարի կենսական կորովը դեռ չի սպառել. նա դեռ ունի դիմադրելու պատկառելի ուժ և նա տրամադիր է կուսակցութեանը ու յուսահատ կերպով, մինչև կատարելով ուժաուպաւում: Նրա կողմն է ամբողջ ահագին պետական մեխանիզմը, նրա կողմն է լայնատարած բիւրօկրատիան և միլիոնաւոր բանակը իր թնդանօթներով, նորահար, կատարելագործւած զենքերով, նրա կողմն է վերջապէս, հասարակութիւնների, մասնանրի աւանդական կրաւորականութիւնը, պահպանողական բնազդը, նորովսխութեան հին հակումը, որ խիստ դանդաղ ու դժուարութեամբ է թեքւում դէպի ըմբոստանցման փրկարար ճանապարհը: Այդ բոլորը կայ կայ և պատրաստի հնարաւորութիւն մաքրուելու աշխատաւորութեան յաւանութիւնների դէմ՝ նոյնիսկ բուն փողատեր դատաւարի շորքերում, բուն ինդուստրիական, արդիւնաբերական միջավայրում: Բուրժուազիան անդործ չի մնում: Սոցիալիզմի սպառնական արշաւանքի հանդէպ նա չի նստում՝ ձեռնարկում անտարբեր, այլ ինքն ևս կազմակերպւում է: Գործադուլներին նա յաճախ պատասխանում է lock-out-ներով, փակում է գործարանները և հազարաւոր աշխատաւորներին իրենց քնտանիքներով մատնում է ի սպաս ճակատագրի: Նա հնարել է և «Տրեւոյներ» կազմակերպութեան վեթիւնի սիստեմը, շահագործումն ու ժողովարարութիւնը և իր գոյութիւնը յարատեւում համար:

Բանւորական համաձայնագրի գործադուլների դէմ բուրժուազիան դուրս է եկել դառնում է միշտ մաքրուելու միջոցներ: Պայթում է գործադուլը արդիւնաբերութեան որևէ ճիւղի մէջ—և ահա անմիջապէս հրապարակ են գալիս հազարաւոր ձեռքեր, որոնք լուսավառ փոխարինում են գործաթող բանւորներին... Այսօր այդ կամաւոր ձեռքերը—զինւորներն են կամ «զեղինները» (les jaunes), վաղը դա կը լինի ինքը բուրժուազիան—մայր, միջին, կամ խոշոր բուրժուազիան—որ միշտ նոյնպէս սովորում է կենսաբից, միշտ նորանոր միջոցներ է փնտրում՝ յարմարելու առաջ դալիք ձգնաժամներին...

Ընդհանուր գործադուլը (Grève générale) իր մեծամեծ, գրեթէ անյաղթելի խոչընդոտներն ունի: Որքան դժուար է առաջ բերել աշխատաւորների մի իրօք ընդհանուր «գորաշարժ», մի համատարած «ժողովարարութիւն»... Ի՞նչ ձևով արդեօք և ի՞նչ տեսակ կենտրոնական մարմին կարող է մի ժեհատով շեփովի մի հնչելով միաժամանակ շարժման մէջ դնել մի ի ի օ ն ա լ ո Ր աշխատաւորներին, միաժամանակ գործադուլ հրատարակել և՛ երկաթուղիների և՛ հանքերի, գործարանների, և՛ հանրային պաշտօնատեղիների, սպարանների, և՛ քաղաքների հարողակցութեան ու փոխադրութեան գծերի վրայ, և՛ էլեքտրական ու այլ տեսակ լուսաւորութեան կայաններում, և՛ դիւղական խոշոր հողային սեփականութեան աշխարհում և այլն և այլն,—մի հսկայական, բազմամիլիոն զանգւած, որի այլազան հատւածների մէջ նայած միջավայրին և տնտեսական առանձնայատուկ պայմաններին, այնքան տարբեր են և կուսելու հնարաւորութիւններն ու տրամադրութիւնները այնքան դժուար է առաջ բերել մի ահա հ ա մ ու լ ո Ր ը ն դ Տ ա ն ր ա կ ա ն ճիւղը, որ միակ պայման դրաւական է գործի աշխուժեան: Որքան յաճախ գործադուլային սահմանային միջոցին նոյն կուսող պրօլետարիատի ծոցում առաջ են գալիս տարբեր հատւածներ, վհատութեան, յուսատուութեան հոսանքներ, փոխադարձ անվստահութիւններ ու ընդհարումներ, որոնք չլստոււմ, վիժեցնում են գործը, ի մեծ ջնձուխեան իշխողների... Վերջին տանամետակում արեւմտեան մի քանի երկրների մէջ—

Իտալիայում, Բելգիայում, Ֆրանսիայում—իրարու ետեկի փորձեր եղան ընդհանուր գործադուլ կազմակերպելու, և բոլոր փորձերն էլ վիժեցին, երբեմն աղէտալի հետեանքներով: Իտալիայում, ուր յեղափոխական սինդիկալիզմը անիշխանականների հետ դաշնակցած գրեթէ երկու կանգնում ընդհանուր գործադուլներին, տեսանք, իբրև արդիւնք այդ յախուռն ու գահազէժ պոթիկուսների մի սուսկլի յետադիմութիւն, կապիտալիստական վայրենի հակահարւածներ և պրօլետարական արեան հեղեղներ (1898 և 1904): Եւ դեռ չը մտնանք, որ այդ բոլոր ընդհանուր գործադուլները՝ բաւականանում էին սովորաբար առօրեայ կենսաբիւն վերաբերող համեստ, սահմանափակ պահանջներով—քաղաքական, ընտրողական կամ տնտեսական համեստ ընթացիկների ծրագիրներով: Ընդհանուր գործադուլները, բնականաբար, երբէք չէին էլ աշողում՝ լինել իր օ թ ը ն դ Տ ա ն ու Ր, իր ճատարած: Չը նայած տնտեսակ տարիների պրօպագանդին, պրօլետարիատի միտումը հատուածը տակուից հող է կանգնած դատաւարային փրկարար կուսից, տեղ-տեղ նոյնիսկ թշնամաբար է տրամադրւած դէպի այն: Անգամ Բելգիայում, ուր բուն սոցիալիստ աշխատաւորութիւնը ահագին տոկոս է կազմում ընդհանուր ազգաբնակչութեան համեմատութեամբ՝ ընդհանուր գործադուլը շարաշար վիժեց (1902 թ.), թէև պահանջում էր ոչ թէ սոցիալական ընդհանուր յեղաշրջում ու վերակազմութիւն, այլ միայն քաղաքական միտարածւած ընթացիկ—ընդհանուր ու հաւասար ընտրական իրաւունք բոլոր բելգիական քաղաքացիների համար:

Ընդհանուր գործադուլի ամենափառաւոր և ամենայաջող փորձեր եղան Ռուսաստանում, 1905 թ. ակտիւնին, երբ նա առաջին պէս պայթեց յանկարծ բռնակալութեան երկրուն հատաստութիւնների վրայ, կանգնեցնելով աշխատանքը արդիւնաբերութեան բազմաթիւ ճիւղերում, գրեթէ իսպառ անդամալուծելով հասարակական պետական մեքենան: Գարձեալ զուտ քաղաքական վերանորոգումն էր նրա պահանջը և այդտեղ Ռուսաստանի աշխատաւորութեան հետ համեմատելի էր բուրժուազիան և ս, որ վաղուց ձգտում է թօթափել իրեն կաշկանդող բռնութեան լուծը: Այդ տարբերային յարձանքն էր, որ խնց Ռուսաստանի բռնապետից «հսկտեմբերեան մանիֆէստը»:

Գա, յիւրախ, մեծ, լայնատարած ու յաղթական մի գործադուլ էր, որ չը նայած իր զուտ քաղաքական հանդամանքին, չը նայած բուրժուազիայի լուս կամ գործօն հասարակութեան և այլ նպատակով պայմաններին,—վերին սատիճանի կարևոր ու խրախուսիչ է, իբրև աշխատաւորական կուսի ու գործադուլային մեթօդի մի փառահեղ արտայայտութիւն:

Անտարակիյա Եւ մենք չենք ուզում ժխտել այդ մեթօդի կարևորութիւնը: Չգործադուլով սինդիկալիստական յախուռն ու մասնակի բռնկումների և նրանց լուստես ցնորքների դէմ՝ մենք չենք ուրանում, որ գործադուլները միշտ անգնահատելի ու առաջնակարգ դեր են խաղալու աշխատաւոր ժողովրդի ամենօրեայ պայքարի մէջ և որ նոյնիսկ ընդհանուր գործադուլն Վերապահւած է պատկառելի տեղ գալուց վճռական ճակատամարտներում... Միայն թէ... արդասաւոր լինելու համար, արեւնայի ու աւերիչ ձգնաժամներից խոյս տալու համար, անհրաժեշտ է, որ սինդիկատները, արհեստակցական ընկերութիւնները, կուսող ու տանջող աշխատաւորութեան բոլոր անկեղծ բարեկամները կատարեն այն նախնական ու հսկայական աշխատանքը, որի մասին քիչ առաջ խօսեցինք: անհրաժեշտ է, որ նրանք կարողանան մի յայտնի երկրում գործադուլի գրօշակի տակ համախմբել մի ի ի օ ն ա լ ո Ր ու է գի տ ա կ ի ց պ Ր Օ լ Ե ա Ր ն Ե Ր: Անհրաժեշտ է, բացի դրանից, որ ընդհանուր գործադուլը միայն լինի ուրիշ յեղափոխիչ գործօնների հետ նոյն դժուարայաղթ խոչընդոտների է ենթակա և սինդիկալիստների քարոզած զինւորական գործադուլը (greve militaire, զինադուլ): նա ևս աշողել կարող է միայն այն ժամանակ երբ յեղափոխական գրօշակի շուրջը կը կազմակերպել պրօլետարական (նաև զինւոր-պրօլետարական) ճնշող մասսան:

Չենք ուրանում և բռնութեան դերը: Բռնութիւնը՝ երկայրի օրերից է նա հանդիսանում է բոյսասկան, մարդասպան մի ուժ՝ բոլոր արտօնեալ դասակարգերի ձեռքում:—նա կարող է դառնալ գերազանցապէս փրկարար դործօն՝ սօցիալիստական ժողովրդի ձեռքում:

Կարլ Մարքսի կենդանի արտայայտութեամբ՝ բռնի ուժը հանդիսանում է յաճախ իբրև «մանկաբարձ բժիշկ մի հին, կործանող հասարակութեան համար, որ յղի է նոր կարգերով»: Մանկաբարձի պէս՝ նա փութացնում է ծննդաբերութիւնը—թէկնոզ և ցաւ ու ցնցումներ պատճառելով ծնող օրգանիզմին—կրճատում է բոս կարելոյն այդ ծննդաբերութեան տառապանքները և սղջ առողջ լլյս աշխարհ հանում նորածինին: Եւ մենք յիրաւի տեսնում ենք, որ բռնի ուժը իր գերն է ունեցել բոլոր պատմական շրջաններում, բոլոր ծանրակշիւ յեղաշրջումների մէջ...

Մարդկութիւնը վաղուց արդէն ընտելացել է այդ բռնի ուժի կիրառութեամբ՝ թէ բացասական, թէ դրական մտքով: Անշուշտ, չը նայած այդ բազմադարեայ ու հրահանգիչ փորձին, այսօր դարձեալ դանդաղ են խոհեմ, բարեպաշտ դէմքեր, ի պաշտօնէ և ի շահէ՝ խաղաղաբեռներ, որոնք շարունակ որոտում են յեղափոխական բռնութեան սկզբունքի դէմ, հռչակում են այն, իբրև անբնական ու անբարոյական, ջատագոյնում են խաղաղ, անարիւն էւօլիւսիօնը (հակառակ ըէվօլիւսիօնին), իբրև միակ և գերազանցապէս բնական ու բարոյական: Գրանք «առաքինի» բուրժուաներն են, որոնք մի ժամանակ կատարել յեղափոխականներ էին, ուսմբի ու արիւնի ջատագոյններ, երբ հարկաւոր էր վայր գլորել աւատական բռնապետութիւնը և հաստատել նրա աւերակների վրայ իրենց սեփական, բուրժուական իշխանութիւնը: Այժմ նրանք խելքայել խոհեմացել են, որովհետեւ մի նոր դասակարգ է բարձրացել—չորրորդ դասակարգը—որ սպանում է իր հերթին վայր գլորել բուրժուաների տիրապետութիւնը: այժմ այլ ևս բռնի յեղափոխութիւնները ձեռնառն չեն փողի ու պերճանքի դասակարգին և նա դարձում է բարբրիկաւորներից, արիւնից, հռչակում է իր դիմանական փառաբանների բերանով, թէ ըէվօլիւսիօնը, բռնի, արիւնոտ յեղափոխութիւնը անբնական է, թէ նա հակասում է բնութեան օրէնքին, թէ բնութիւնը չի սիրում ոտսիւններ», թէ ամեն բան նրա մէջ—գործարանաւոր ու անգործարան աշխարհներում, գեանի տակ ու գեանի երեսին, տիեզերքի անհունութեան մէջ—ամեն բան իբր թէ ընթանում է սոսկ էւօլիւսիօնով, յամբ ու անդուլ, աստիճանական բնաշրջումով...

Եւ սակայն, իրականութիւնը հակառակն է պնդում. նոյն բնութիւնը ժամանակ առ ժամանակ իր ցաւոտ ու խօլական թուիչ քնքերով երկրաշարժի, ծովաշարժի զարհուրելի տատանումներով, հրաբխային աւերիչ ժայթքումներով՝ դալիս է վկայելու, թէ որքան խախտու ու ստայօղ է «էւօլիւսիօնի» բուրժուական ըմբռնումը: Բնութիւնը ևս անում է թուիչ քնքեր. անում է, անշուշտ երկարատե նախապատրաստական աշխատանքից յետոյ, պայթուցիկ նիւթերը ամբարում են կամաց-կամաց ու հսկայական առատութեամբ և վրայ է հասնում մի վայրկեան, երբ այդ հանդարդիկ գործունէութիւնը կամ էւօլիւսիօնը, իր պաշտօնը կատարելուց յետոյ, տեղի է տալիս ըէվօլիւսիօնին, համայնաշինչ բռնիկումներին... նման այն բնական գործողութեան, որ կատարում է... թուչի ձուի մէջ այդպէս ևս կենսական նիւթը մթերելով ու կամաց-կամաց կերպարանափոխելով մի վայրկեան է հասնում, երբ ձուի կեղևը յանկարծակի ձեղքում է և բոլորովին նոր մի էակ, հիմնականապէս տարբեր ձև բաղադրութիւնից՝ աշխարհ է դալիս ու շարժում, ճշում... Ահա մի դարձեալ մի թուիչը՝ մի ուշագրաւ ու ինքնատիպ ոտսիւն՝ բնութեան մէջ Աստիկը, երկար իր որդանում սպասելուց, աստիճանաբար աճելուց, կազմակերպելուց յետոյ՝ մէկէնիմէկ հարածում է, փշրում է կեղևը, որպէս զի կարողանայ ազատագրել... Գաբռնութեան՝ վայրկեանն է. մտաւորապէս նոյն եղանակով է աշխարհ դալիս և մարդ-էակը: նոյն եղանակովն են կա-

տարել մեծ մասամբ և մարդկային պատմութեան յեղափոխութիւնները,—այն տարբերութեամբ միայն, որ այնտեղ էւօլիւսիօնի դարաւոր, աստիճանական գործողութիւնը կատարել է մարդկային ջղերի ու միանների վրայ, շարունակ հարածելով, ցնցելով նրանց, շարունակ տողորելով սարուկ ու տառապող ժողովուրդների մարտիրոսութեամբ, նրանց բողբի աղաղակներով, նրանց յուսահատ հեծկլոտցներով...

Երկու գաղափարները ուրեմն,—էւօլիւսիօն և ըէվօլիւսիօն—իրար չեն հակասում, այլ լրացում են Իսկանը հէնց էւօլիւսիօնն է. յեղափոխութիւնը հէնց նոր ծնունդի, նոր կարգերի այդ աստիճանական կազմակերպումն է հնի արդան դուստը. երբ այդ ծնունդի էական տարբերը, երբ նրա անհրաժեշտ օրգանները կազմ ու պատրաստ են,—յեղափոխութիւնը էւօլիւսիօնը, կարելի է ասել, պատրաստ է արդէն. մնում է հասցնել վերջին հարածը, որ կարող է լինել կամ մի արիւնոտ ու երկարատե կատասարօթ,—ինչպէս եղել է ամենից յաճախ—կամ թէ մի խաղաղ ու յաղթական ժեստ, որ նոյնպէս դիտուել է պատմութեան ընթացքում, և պիտի դիտուի, հաւանականօրէն, նաև ապագայում:

Յեղափոխութիւնը բռնութեան մէջ է Գա մի տարածւած նախապաշարմունք է, որի համեմատ, ըէվօլիւսիօն՝ յեղափոխութիւն: ասելով, հասկանում են նախատաճառ՝ ուսմբ ու պատնէշ արիւն ու արհաւիրք: Ճիշտ է, խիստ յաճախ, ինչպէս շեշտեցինք, քաղաքական վերիվայրումները՝ ուղեկցել են այդ արհաւիրքներով, բայց նրանք չեն յեղափոխութիւն՝ գաղափարի ծուծը, էւօլիւսիօնը:

Ինչ է յեղափոխութիւնը՝ խստօրէն տրամաբանելով, դա այն գործողութիւնն է, որի ընթացքում քաղաքական դեկորներէ երկրի մէջ մի դասակարգի, մի տարրի ձեռքից խլելով, անցնում է մի նոր դասակարգի, նոր տարրի ձեռքը: 1789-ի Յեղափոխութիւնը բուրժուակայի յեղափոխութիւնն էր. գալուց մեծ վերիվայրումը կը կոչուի պոլիտարիատի կամ աշխատաւորութեան յեղափոխութիւն. և նա առաջ կը գայ միմիայն այն դէպքում, երբ աշխատաւոր դասակարգը կը խլէ բուրժուակայից քաղաքական իշխանութիւնը, տէր կը դառնայ երկրի ճակատագրին: Ղեկի, իշխանութեան այդ փոխադրում է թիւնն է, որ գիտական ճշգրիտ լեզուով անւանւում է յեղափոխութիւն: և ոչ այն միջոցները—ուրաճութիւն, հրդեհումներ ու արիւնհեղութիւններ—որոնք յաճախ պէտք են եղել քաղաքական ուժի այդ փոխանցումը կատարելու համար: Յաճախ—բայց ոչ միշտ: Յեղափոխութիւններ՝ մեր ձեռքեր պաճօնողումով եղել են և կարող են լինել նաև առանց կատասարօթների ու արիւնահեղ ընդհարումների: Երբ ասում են Ֆրանսիական Մեծ Յեղափոխութիւն, հասկանում են գլխաւորապէս այն եղակի ու հանդիսաւոր վայրկեանը, երբ—1789 անմտանալի թաւանում—խաղաղ կերպով, առանց արիւնի ու ցնցումների գումարեց Սահմանադրութիւնը ժողովրդ և իբրև մի բոլորովին նոր տարր, իբրև մի նոր դասակարգ—երրորդ դասակարգը (tiers etat)—իբրև բուն ազգային ներկայացուցչութիւն իր ձեռքն առաւ Ֆրանսիայի ղեկավարութիւնը: Մեր աչքերի առջև, մտաւորապէս նոյն եղանակով, այսինքն խաղաղ մի ժեստով առաջ եկաւ օսմանեան յեղափոխութիւնը, որ արդէն եթէ ամուսայ կեանք ունի և խոստանում է յարատեւել:

Իսկ միւս կողմից՝ կարող են լինել—չառ. յաճախ—երկարատե ընդհարումներ, խիզախ արիւնալի ճակատամարտեր, առանց ունենալու իբրև անմիջական հետևանք— յեղափոխութիւնը կամ իշխանութեան փոխադրութիւնը:

Բռնականապէս երկրն երկում, անշուշտ, այդ երկարատե ու արիւնալի տագնապները, անվերջ ու խիզախ կռիւններն ու դաւադրութիւնները ունին իրենց գոյութեան խորունկ պատճառն ու իրաւունքը: Յեղափոխական մարտիկի համար այդ երկրներում՝ ուրիշ ելք չը կայ, բայց եթէ ցնցող զահաբերութիւններով աստիճանաբար յեղաշրջել ժողովրդային հրդեհանութիւնը և հարթել ուղին դէպի վերջնական ժեստ-հարածը... Այդպէս էր նախապատրաստւած և օսմանեան

յեղափոխութիւնը: Նրա «էօլիսիօնը» յղիացած է Ժողովուրդները արհեստով...

Այլ բան է ազատ, սահմանադրական երկրներում, ուր օրէքը, խօսքի, մամուլի ազատութիւնը հնարաւորութիւն են տալիս սօցիալիստական քարոզիչներին՝ արծարծելու իրենց դաւանանքը: Թարածելու այն Ժողովրդական բոլոր խաւերում, կազմակերպելու և պատրաստելու սօցիալական յեղափոխութեան համար: Այստեղ ևս, հարկաւ, կապիտալի ու աշխատանքի փոխադարձ մաքուումների մէջ երբեմն անխուսափելի են ուժգին, ցաւոտ ընդհարումները, և բռնի միջոցներին թերևս դեռ մեծ տեղ է վերապահւած ապագայում, բայց այստեղ այդ բռնի միջոցները և արհեստ գիտելութիւնները չեն կարող ընդունել իբրև դաւանանք, իբրև մշտական, սխտեմատիկ գործելակերպ:

Այդպէս են, սակայն, ըմբռնում յեղափոխական սինդիկալիստները: Բռնի միջոցների պատմութիւնը նրանց շրջանում համարում է մի տեսակի կուսպաշտութեան: Յեղափոխութիւնը նրանց աչքում հենց այդ բռնի հարւածների մէջ է, որոնք պիտի տեղան ամեն առթիւ, ըստ կարելւոյն յաճախ և ըստ կարելւոյն աղմկալի ու արհեստի: Այսօր մի բուն կարիքներ Ժողովրդական մի ցոյցի միջոցին գրոհ կրտան ստաիկանութեան ու բանակի դէմ և կը կոտորեն ու կը կտորեն վաղը, բունուրական մի գործադուլի առթիւ, քաջերի մի այլ խումբ, կամ ինքը գործաժող բանւորութիւնը անորմանակի որոտումներով: Կորուշէ լուծել իր վէճը կապիտալիստների հետ, կը կործանէ մեքենաները, կը փճացնէ ապրանքը (sabotage) և զինւած ուժով կը փորձէ դիմադրել բուրժուազիայի պաշտպան զօրքերին: Եւ այդպէս շարունակ, մինչև որ աշխատաւոր դասակարգը, անտիճանաբար մարդկելով կոււի կրկեսում, աստիճանաբար ընտելանալով վաւօրի հոսին ու ուսովի աղաղակներին, միշտ աւելի և աւելի վաւօրելով աստելութեամբ ու վրէժխնդրութեամբ կը հասցնէ վերջապէս իր հակառակորդին մահացու հարւածը...

Տարաբախտաբար, բռնի միջոցների այդ մղելանդ ու անսկզբակ պաշտամուտը մինչև օրս տալիս է միայն աղետաւոր հետևանքներ. «խիզանների» յեղափոխական շարժումները դառնում են յաճախ յետադիմութեան, բեակցիայի շարժումներ: Մենք քիչ առաջ յիշատակեցինք սինդիկալիստական վտանգաւոր մեթօդի ձայնորութիւնները խոտախոյտում: Նոյն հետևանքն ունեցաւ նա և Ֆրանսիայում, ուր վերջերս մի շարք անմտած ու անհաւատար ընդհարումների մէջ, բանւորները, սինդիկալիստ ու անիշխանական պարագլուխների առաջնորդութեամբ սլացան զօրքի դէմ և ներկեցին ընդհարման դաշտը իրենց սեփական արհեստի: Դա դեռ բաւական չէր: Առաջ եկան մի շարք ճնշող միջոցներ արհեստակցական միութիւնների դէմ, խմբական ձերբակալութիւններ ու բանտարկումներ... Ամեն մի այդպիսի փորձ յեղափոխական սինդիկալիստների կողմից, կրակի հետ խաղալու ամեն մի այդպիսի միամիտ թռիչք ուժեղացնում է բեակցիային, քաջալերում է կապիտալիստներին, յետ է մղում հանրային կարծիքը և Ժողովրդական համակրութիւնը սօցիալիզմից...

* *

Սինդիկատները, արհեստակցական միութիւնները, իրենք ևս, վերջապէս, զգացին վտանգը և ահա նրանց մէջ սկսւում է բեակցիա, հակազդեցութիւն: Յեղափոխական սինդիկալիզմի երկու հայրենիքում—Ֆրանսիայում և Ռուսիայում—բանւորական ճնշող մեծամասնութիւնը, միացած սօցիալիստ քաղաքական կուսակցութիւնների սկսում է անսկզբաբարձ խիզանք ու արհեստով «փոքրամասնութեան» անորժակները: Դժբախտութիւնն ու բոլորքը աճում են մանաւանդ այդ փոքրամասնութեան հակազդեցական ու հակամիտիտրական վտանգաւոր ծայրայեղութիւնների դէմ, որոնք առանձնապէս նպաստում են յետադիմական հոսանքներին և թուլացնում սօցիալիստական կոււիքը: Անցեալ հոկտեմբերին (1908) Մարսելում և Տուլուզում իրար ետեկից տեղի ունեցած Ֆրանսիական սօցիալիզմի ու սինդիկալիզմի համագումարներում՝ ողջամիտ տարրերը յաղթանակեցին, դատապարտեց մաս-

նաւորապէս Տուլուզի սօցիալիստական ընդհանուր, ազգային համաժողովում, յախուռն ապաստմութիւնների սխտեմը և հակամիտարիզմի ծայրահեղ հոսանքը: Գեղի, Ժօրէսի ու Վայանի կողմնակիցները համերայն զանաւեցին սինդիկալիստական անսկզբակութեան այդ հանդիսաւոր դատապարտման մէջ: Տուլուզի կոնգրէսը ճնշող մեծամասնութեամբ որոշեց, որ սօցիալիստական կուսակցութիւնը, լինելով հանդերձ զերազանցապէս յեղափոխական մի մարմին, ձգտելով հանդերձ դէպի Ժամանակակից կարգերի հիմնական լիակատար յեղաշրջումը, դարձնում է իր տակախիկ ծանրութեան կենտրոն հանդարտ, կազմակերպական ու բարեկորդչական աշխատանքը, անտեսական մասային պայքարը միացած քաղաքական, պարլամենտական պայքարի հետ: Սօցիալիզմը հնչակեց ինքզինքը, որպէս կենաքի ու շարժման կուսակցութիւն, կանգնած իրականութեան հաստատուն հողի վրայ, հեռու սինդիկալիստական հայտնելու ու վտանգաւոր մարդաբնէրից, կեղծ-յեղափոխական, անիշխանական բառամոլութիւնից: Տուլուզի որոշումը հրաւիրում է պրօլետարիատին, աշխատաւոր դասակարգին շարունակական, անդուլ ու կազմակերպւած գործունէութեան—թէ անուղղակի և թէ ուղղակի, անմիջական. նա չի հրաժարւում պրօլետարական պայքարի և ոչ մի ձևից, նա ծանրանում է հարստահարւած բանւորութեան ուրոյն ճիգերի անհրաժեշտութեան վրայ, շեշտում է գործադուլների ահագին կարևորութիւնը, թելադրում է միայն, որ գործադուլը, ինչպէս և կոււի իւրաքանչիւր այլ ձև՝ առաջ տարւի որոշ մեթօդով և հեռատես ընդհանրահան խելամուտութեամբ, առանց անպատեհ բունկուսների ու արհեստիչութիւնների, ինչպէս այդ տեղի ունեցաւ Գրամիէլում, Ալիէտով Վէն Ժօրէսում և ուրիշ վայրերում: Տուլուզի որոշումը—որ երկար Ժամանակ վարիչուղեղից կը հանդիսանայ Ֆրանսիայի միացեալ սօցիալիստական կուսակցութեան համար—մեծ տեղ է տալիս սինդիկալիստների ու պարլամենտական գործունէութեան հետ նաև կօպերատիվ (գործակցական) շարժումին: Համագումարի ձևակերպութեամբ՝ Արհեստակցական և գործակցական միութիւնները (Syndicats et Cooperatifs) հանդիսանում են անհրաժեշտ տարրեր հասարակական կերպարափոխութեան համար (éléments nécessaires à la transformations sociales)—պայմանով միայն, որ գործէ ներդրանքի միաբան ճիգերով և ձեռք ձեռքի տալով սօցիալիստական մտաւորակութեան հետ, սօցիալիզմի պարլամենտական հաստատման հետ:

Չափաւոր հոսանքը շեշտում է նոյնիսկ Ֆրանսիական սինդիկալիզմի հզօր միջնաբերդում— Ա շ լ ա տ ա ն ք ի ը ն դ հ ա ն ու ը ր Գ ա շ ն ա կ ց ու թ է ա ն մ է ջ: Չափաւոր՝ խօսքը ներկայ դէպքում բնաւ համանիշ չէ պատեհապաշտութեան, հակայեղափոխութեան. ըն դ հ ա կ ա ու կ ը այդ մեծ մարմինը կամաց-կամաց ազատւում է անիշխանական կամ այսպէս կոչւած «անարխո-սօցիալիստ» (կէս անիշխանական, կէս-սօցիալիստ) գործիչների ազդեցութիւնից, որոնք իրենց անկարգապահ ու անժամանակ ժեստերով յաճախ ծանր փորձութիւնների են ենթարկում պրօլետարիատի կաշին ու դատը: Աերջին քարտուղարական ընտրութիւնների միջոցին, Աշխատանքի Ընդհանուր Գաշնակցութեան ծոցում՝ այդ «անարխո-սօցիալիստ» թելք պարտութիւն կրեց և կազմակերպութեան ղեկն անցաւ չափաւորների ձեռքը, որոնց ներկայացուցիչն է նորընտիր քարտուղար Նէլը:

Որքան հրահանգիչ է այդ չափաւոր՝ հոսանքի աշուրձեան համար քիչ առաջ Պարիզում բունկուս պօստ-հեռազրական պաշտօնեաների ընդհանուր գործադուլը, որ դրաւեց անմիջապէս Ֆրանսիայի բոլոր մեծ քաղաքները: Տ ա ո հ ա զ ա ր պաշտօնեաներ մղեցին տասնօրւայ չափ մի կոււի, որպիսին չէր տեսնւած հուշակաւոր Ղօմմուեայի՝ օրերից ի վեր: Այդտեղ չը կային արհեստիչ ընդհարումներ ու պատնէշներ. կար, սակայն, այն մեծ ու ծանրակշիւ իրողութիւնը՝ որ պ է ա մ կ ա ն պ ա շ ա ո ն ա մ վ ա ը ը թ է ա ն մի կարևոր ճիւղ ապաստմութեամբ էր հենց պետութեան դէմ, ամբողջ 10 օր անդամալուծում: Երկրի կենաքը—

առևտուր, արդիւնաբերութիւն, արտաքին յարաբերութիւններ: Գա իր հուժեքով կատարելապէս յ եղ ա փ ո խ ա կ ա ն մի երևոյթ է, մի բայլ որին անշուշտ կը հետևեն պետական ծառայութեան այլ ճիւղերի պայտօնեաները, կազմակերպած ուսուցչութիւնը և այլն: Աբողջ պատասխին աշխատատեղերէն բանակը ոտքի էր կանգնել և ներդաշնակ ու կարգապահ շարքերով մղում էր իր խողով մեծամարտը պետական ասպարէզի մեքենայի դէմ. նրա պահանջները օրինաւոր էին, հասարակաց կարծիքն էլ նրանց հետ էր—և նա յաղթեց: Այլ բան կը լինէր, եթէ այդ փոքրիկ բանակը, ակնաջ դէնելով էրվէներէ քարոզներին, դիմէր բ ո ռ ի մ ի ջ ո ց ն եր ի ...

Փոխում, էլօլիսիօնի է ենթարկում և Ի տ ա լ ի ա յ ի սինդիկալիզմը: Այնտեղ ևս նա ունի իր միջնաբերդը. Աշխատանքի Ընդհանուր Գաշնակցութիւնը՝ (կենտրոնական կայանը՝ Միլանում), ուր նոյնպէս վաղուց ի վեր բուն են դրել անիշխանականները: Նրանք սովորաբար մտնում են պրօլետարիատի շարքերը չէզոքութեան քարոզով, յորդորում են բանւորներին՝ անկախ մնալ բոլոր քաղաքական հատուածներէն ու վարդապետութիւններէն, բայց իրօք քիչ են յարգում այդ չէզոքութիւնը, մտնում են վաղ թէ ուշ իրենց կուսակցական, հատուածաժողովներ, եւանդով արժանացնում են անիշխանականութեան գաղափարն ու գործելակերպը:

Իտալիայում ևս, ինչպէս արդէն յիշատակեցինք նախորդ էջերում, այդ գործելակերպը մի շարք աղէտներ է բերել բանուոր դասակարգին, յարուցել է կատաղի բեկակիւս և բնդհանուր դժգոհութիւն: Անցեալ սեպտեմբերին, Մօդախում գումարած իր համաժողովը մէջ իտալական սինդիկալիզմը որոշեց ասպարէզի մեծամասնութեամբ փոխել իր տակտիկը, հրաժարել անմիջական գործողութեան, *action directe*-ի ծ ա յ ը ա յ ե ղ ու թ ի լ ն ն եր ի ց, ընդունել պարլամենտարիզմը ու բանւորական օրէնսդրութեան առաջնակարգ կարեւորութիւնը և գործել առհասարակ սօցիալիստական կուսակցութեան հետ թեւ թեւի տւած:

Գա առողջ դատողութեան յաղթանակն է երկու մեծ, աղբակից ու յեղափոխական ժողովուրդների մէջ. և դա դրանականն է արագ ու անկաշկանդ յառաջխաղացութեան: Միևնոյն նպատակին ձգտող բոլոր այլազան հոսանքները միացած մի ընդհանուր սրարշաւ յորձանքի մէջ—այդպէս է ճշմարիտ, համաշխարհային ու ամբողջական սօցիալիզմի (*socialisme integrale*) հրահանգը: Սինդիկալիզմը՝ մեռակ, կղզիացած, անզօր է, անգամ հերոսական իր խոյանքների մէջ: Արհեստակցական միութիւններ, գործակցական ընկերութիւններ (կօօպերատիւներ), քաղաքներում ու գիւղերում, մտաւորականութիւն, պարլամենտական սօցիալիստ հատուածներ—բոլորը պետք է միանան ազատագրական շարժման աւազանում, պահպանելով իւրաքանչիւրը իր որոշ տեղն ու անկախութիւնը: Այդ նոյն իմաստով ձևակերպեց իր որոշումը նաև միջազգային սօցիալիզմի գերագոյն ստեանը, իր վերջին համադրման մէջ, Շտուտգարտում (1907 թ. օգոստոս), ուր տեղադրին վիճաբանութեան ենթարկեց այդ փշտահարը—ինչպէս արդեօք հաստատել լատադոյն կենցաղաձևը (*modus vivendi*) պ օ լ ի տ ի կ ի (քաղաքականութեան) և ս ի ն դ ի կ ա լ ի գ մ ի մ ջ լ և, կամ ի՞նչ տեսակ յարաբերութիւններ սահմանել քաղաքական սօցիալիստ կուսակցութիւնների և զուտ արհեստակցական, բանւորական միութիւնների միջև. թողնել արդեօք, որ այդ վերջինները բոլոր դէպքերում, բոլոր ծանրակշիւ խնդիրներում գործեն ինքնազուլի, իրենց բացարձակ ազատութեամբ ու պատասխանատուութեամբ—ինչպէս պահանջում էին յեղափոխական սինդիկալիստները—թէ՞ սահմանել սերտ համերաշխ գործակցութեան կապեր՝ երկու տարբեր սօցիալիստական մարմինների միջև, յանուն ընդհանուր դասի աշխուժեան: Շտուտգարտի կօնգրէսը երկար ու տաք վեճերից յետոյ, կանգ առաւ դրեթէ միաձայն վերջին որոշման վրայ: Ահա—լատիկ այդ որոշումը:

«Պրօլետարիատին իր մտաւոր, քաղաքական ու տնտեսական արկութիւնից կատարելապէս ազատելու համար՝ կուլի երկու ձևերը—քաղաքականը և տնտեսականը—անհրաժեշտ

են հաւասարապէս: Եթէ Սօցիալիստ կուսակցութեան գործունէութիւնը մղում է առաւելապէս պրօլետարիատի քաղաքական կուլի ասպարէզում,—այս սինդիկալիստային (արհեստակցական) գործունէութիւնը շեշտում է գլխաւորապէս բանուոր դասակարգի տնտեսական կուլի աշխարհում: Ուստի կուսակցութիւնները * և սինդիկատները հաւասարապէս ծանրակշիւ աշխատանք ունին կատարելու պրօլետարիատի ազատագրական պայքարի մէջ:

«Իւրաքանչիւրը երկու մարմիններից ունի իր բնութեանը յատուկ աշխարհը, ուր նա պիտի վարէ իր գործունէութիւնը կատարելապէս ուրոյն ձևով: Բայց կայ կուլի մի ուրիշ ու հետզհետէ լայնացող ասպարէզ, ուր արդիւնաւէտ գործ տեսնել հնարաւոր է միայն կուսակցութեան ու սինդիկատի փոխադարձ համաձայնութեամբ ու գործակցութեամբ:

Հետևապէս, պրօլետարիական կուլիւր այնքան աւելի աշխուժութեամբ ու արդիւնաւորութեամբ առաջ կը մղւի, որքան աւելի սերտ կապերով կապւած լինին սինդիկատներն ու կուսակցութիւնը, առանց վտանգելու արհեստակցական շարժման անհրաժեշտ միութիւնը:

«Կօնգրէսը յայտարարում է, որ աշխատաւոր դասակարգի շահը կը պահանջէ ստեղծել բոլոր երկրներում սերտ յարաբերութիւններ սինդիկատների ու կուսակցութեան միջև, դարձնել այդ յարաբերութիւնները մշտնջենաւոր:

«Կուսակցութիւնը և սինդիկատները պետք է աշակցեն իրար բարոյապէս և պետք է ի գործ դնեն իրենց պայքարի մէջ միմիայն այնպիսի միջոցներ, որոնք կարող են նպաստել պրօլետարիատի ազատագրութեան: Երբ հայեացքների տարբերութիւն է առաջ գալիս երկու կազմակերպութիւնների մէջ՝ որոշ մեթօդների կիրառման նպատակալարմարութեան առիթով՝ երկուսը միասին պիտի քննեն խնդիրը և մշակեն համաձայնութիւն:

«Արհեստակցական ընկերութիւնները, սինդիկատները այն ժամանակ միայն լիովին կը կատարեն իրենց պարտաւորութիւնը բանւորական ազատագրութեան պայքարի մէջ, երբ նրանց գործունէութիւնը ներշնչւած կը լինի ճշմարիտ սօցիալիստական ոգով: Կուսակցութիւնը պարտաւոր է օգնել սինդիկատներին՝ կուլիւր յանուն բանուոր դասակարգի սօցիալական վիճակի բարձրացման ու բարելաւման: Իր պարլամենտական պայքարի մէջ, կուսակցութիւնը պարտաւոր է հրապարակ հանել սինդիկատային պահանջները, իրենց բովանդակ ծաւալով:

«Կօնգրէսը յայտարարում է, որ կապիտալիստական արդիւնաբերութեան ձևի առաջադիմութիւնը, արդիւնագործութեան միջոցների յարածուն կենտրոնացումը, գործատերերի միշտ աւելի և աւելի ծաւալուն միութիւնները, մանաւոր արհեստների շարունակ աճող կախումը բուրժուական հասարակութեան ամբողջութիւնից — այդ բոլորը կ'ընկճեցնէ բանւորական սինդիկատներին, կը հասցնէ նրանց ուժասպառութեան, եթէ նրանք (սինդիկատները) զբաղին բացառապէս զուտ արհեստի շահերով (*interets de metier*), եթէ կանգնեն արհեստակցական եսամոլութեան հողի վրայ և ընդունեն «աշխատանքի ու կապիտալի ներդաշնակութեան» տեսութիւնը:

*

Սինդիկատներ և կուսակցութիւն, բանւորութիւն և սօցիալիստ մտաւորականութիւն՝ միացած, թեւ թեւ տւած, յանուն ընդհանուր իդէալի, յանուն ամբողջ հարստահարւած մարդկութեան ազատագրման—այդ է ելքը: Եւ դա իրօք հին հրահանգ է, հին դրութիւն սօցիալիզմի թէ տեսական մարգարէների, թէ գործնական պայքարի մէջ. «Նոր հոսանքը»՝ «յեղափոխական սինդիկալիզմը» վերջիվերջոյ ստիպւած կը լինի համակերպել այդ հին, փորձւած իմաստութեան: Նա ստիպւած կը լինի վերջիվերջոյ դուրս գալ անձուկ իր սահմաններից, արհեստակցական եզօգիմից, թողնել անձուկ իր բմբւնումը՝ սօցիալիզմի առաքելութեան, թողնել կուլի վտանգաւոր ծայրայեղութիւնները, նրա փոքր

*) «Կուսակցութիւն» բառով հասկացում է սովորաբար սօցիալիստական բաղաձայն մարմինը եւ գործով մտաւորականութիւնը:

ինչ նախապետական, կոպիտ ձևը, թողնել նաև արևելի իր անօգուտ պաշտամունքը, գեանաատարած՝ երկրպագումը խիզախ, արի փորձրամասնութեան, նա ստիպւած կը լինի հանրային, ժողովրդական ճնշման տակ՝ չափաւորել կատասարօֆային ու անիշխանական իր տենդը, իր երազները ընդհանուր «համադարձան» գործադուլի արագ ու դիւրին յաղթութեան մասին—և կը գրկէ վաղ թէ ուշ ընդհանրական, ամբողջական սօցիալիզմի դատը:

Սօցիալիզմի իրէտը՝ ժողովուրդների բովանդակ ազատագրութեան իրէտըն է: Իսկ այդ հոյակապ նպատակը—կըրկնենք դարձեալ մեր յանկերգը — չի կարող իրագործել կղզիացած մի շարժումով, անակնկալ թէկուզ և հօր, մի հարածով—ընդհանուր մի գործադուլով կամ պարզամեծ տակնան մեծամասնութեան մի ժեստով... Երբ մի օր սպաքայուեմ, այս կամ այն երկրի պարլամենտի մէջ ժողովրդական ձայնատուութեան մի յորձանքով, սօցիալիստները կազմեն ճնշող մեծամասնութիւն, նրանք չեն կարող տիրանալ այդ երկրի ճակատագրին, տակնուվրայ անել ամեն ինչ չեն կարող սահմանել սօցիալիստական հաւատարութեան նոր կարգերը, եթէ աշխատուոր ընդհանրութիւնը, պրօլետարիատը պատրաստ չը լինի բուրժուազիային ըստ ամենայնի փոխարինելու, եթէ նա բաւականաչափ հասունացած չը լինի, այդ նոր կարգերն իրագործելու, մարտելու... Ահա թէ ինչու, սօցիալիստական յեղուկութիւնը, յեղափոխութիւնը պարտաւոր է անհրաժեշտաբար ու պատշաճ ծաւալով պիտի կատարէ սօցիալական է օ լ ի ւ ս ի օ ն ը (զարգացումը)—մի անհուն աշխատանք պրօպագանդի, կազմակերպման, բեֆօրմային օրէնադրութեան, կրթութեան ու դաստիարակութեան:

«Անակնկալ հարւածների, ժամանակն անցել է—յիշենք Էնգելսի նշանաւոր խոստովանութիւնը մահից առաջ—այնտեղ ուր հասարակական բովանդակ կերպարանափոխման հարցէ դուրս, այնտեղ իրենք ժողովրդական զանգուածները պիտի մասնակցեն և պիտի հասկանան, թէ ինչի համար են կռիւ մղում: Իսկ որպէս զի նրանք հասկանան իրենց անելիքը, անհրաժեշտ է երկարատե ու անդադրում աշխատանք»:

Պրօլետարիատը պէտք է առաջնայ դանդաղօրէն, յաճառ, դժուրակ պայքարի մէջ դիմելու զիրք անցնելով, նւաճումից դէպի նւաճում: Երբ նա կ'ազատի ատտիճանաբար և ու խեղդիչ թշուառութեան ճիրաններէ, երբ բանւորական օրէնադրութեան կիրառումով նա հետզհետե կը կազդուրէի Ֆիզիկական և հոգեպէս, երբ կրթութեան բարիքները տարածւելով, ընդհանրանալով՝ կ'աճի նրա քաղաքակրթական պաշարը, հմտութիւնը, կը լայնանան նրա մտաւոր հորիզոնները, երբ նա կը դառնայ քաղաքական ու հասարակական պատկառելի ուժ, ընդունակ վարելու կեանքի վեթիւրի, բազմակիճի մեխանիզմը, երբ ռաւովալարական հաստատութիւնները—Հանրապետութիւն, Բեֆօրեանում, ժողովրդական հասնաճեւունութիւն, ժողովրդական դորասիտեմ (milices) են այն և այլն—կը կատարելագործին ու կը կ'արմատանան մասսաների գիտակցութեան մէջ, երբ կը հետուսկցական ու գործակցական միութիւնները, սինդիկատներն ու կ'օպերատիւները կը ցանցապատեն ամենուրեք, կը ճիւղաւորին թէ արգիւնաբերական մեծ կենտրոններում և թէ դիւրական լայնարձակ հորիզոններում, երբ սօցիալիզմը անգուլ ու մեթօդիկ քարոզութեամբ իր գիրքը կը հրատարակ խեղճ ու ազէտ ժողովրդական ընդհանրութիւնից միլիոններ և միլիոններ, կը հաստատէ իր հմայքը կեանքի բոլոր անպարզներում, կը վարակէ՝ նաև զինուոր քաղաքայիններին, երբ պրօլետարիատի յարաճուն ազգեցութեան տակ, նրա քաղաքական պատգամաւորութեան ճիգերով կը կատարէ երկրի այլ և այլ խոշոր, ընդարձակ գործաւնութիւնների պետականացումը կամ ազգայնացումը—երբ նա մասնակի նւաճումներով կը բառնայ գէթ մի բանից մեծագոյն խոշորութիւնը, կը թունաւորէ կապիտալիզմը իր կենսական աղբիւրների մէջ կը դառնայ ասէնց մի գործօն թէ պարլամենտում աւ քաղաքային խորհրդարաններում, թէ նրանցից դուրս, հօր իր թւով ու սրակով, գիտակ իր վեհ առաքելութեան, տողորւած իր ջինջ իրէտով—այն ժամանակ

նակ Սօցիալական Յեղափոխութիւնը կը պայթի ապահովաբար, առանց նայնիսկ արհաւիրալի կատասարօֆների, այն ժամանակ ընդհանուր համատարած գործադուլը ևս կ'աւրող է դուրս դալ գնտանցանքների աշխարհից, դառնալ կենդանի իրականութիւն... այն ժամանակ էլ ոչ մի ուժ — երկրաւոր կամ երկնային — չի դիմանայ աշխատաւորական լէգէօնների յորձանքին...

ՍՕՑԻԱԼԻՍՏԱԿԱՆ ԻՆՏԵԼԻԳԵՆՏԻԱՆ ԵՒ ՅԵՂԱՓՈՒՊՈՒԹԻՒՆԸ

ՆԵԻՐՈՒՄ ԵՒ ԱՇԽԱՏԱՆԻՐ ԺՈՂՈՎՐԴԻՆ

I
«Մենք կը յաղթենք ոչ միայն այն պատճառով, որ ուժ ենք, այլ և որովհետև մենք ենք կառուցանողը ճշմարտութեան ու արդարութեան կարգերի»:

Այդպէս էր ասում հոգեկաւոր ռուս սօցիալիստ-յեղափոխական գրող, այժմ հանգուցեալ Պետր Լափրով: Եւ այդ խելացի, ճշմարիտ ու քաջալերող խօսքերը ոգի են տալիս իւրաքանչիւրին, ով դեռ չի յոգնել կուելու յանուն «ճշմարտութեան ու արդարութեան» այդ կարգերի:

Ի՞նչ են այդ «կարգերը» և ովքեր են նրա կառուցանողները:

Ամբողջ ժամանակակից կեանքը—ստի և ապօրինութեան թագաւորութիւնն է: Միլիոնաւոր մարդիկ աշխատում են առանց մէջքերը շտկելու և անցնում են իրենց օրերը սովի, սարկութեան ու տգիտութեան մէջ, իսկ հազարաւոր երջանիկներ ոչ միայն վայելում են այդ միլիոնաւորների քրտինք-վանասակը, այլև պահպանում են նրանց, որպէս հլու իրաւագուրկ ծառանների:

Այդպէս չը պիտի լինի կեանքը «ճշմարտութեան ու արդարութեան» կարգերի մէջ, այն կարգերի՝ որոնք բոլոր ժողովուրդների մօտ և բոլոր շեղուներով կոչւում են սօցիալիզմի թագաւորութիւն:

Այնտեղ մարդիկ այլևս բաժանւած չեն լինի—մի կողմից հարուստների ու տէրերի, միւս կողմից՝ աղքատների ու ստրուկների:

Այնտեղ բոլոր հոգերը, բոլոր հանքերը, գործարանները, կապիտալները, մեքենաները, աշխատանքի բոլոր գործիքները պիտի լինին սեփականութիւն ամբողջ ժողովրդի:

Այնտեղ ամենքը, բոլոր մարդիկ կ'աշխատեն ներդաշնակ ընկերակցութիւններով, համայնքներով, կ'աշխատեն յօգուտ բոլորի, և իւրաքանչիւր պիտի ապրէ իր սեփական աշխատանքի արդիւնքով, պիտի վայելէ հաւասարապէս, եղբայրօրէն կեանքի բոլոր բարիքներն ու ուրախութիւնները, չը տեսնելով իր գլխի վրայ ոչ տէրերի արհամարհանքն ու ծաղրը, ոչ հարուստների իշխանութիւն, ոչ էլ կառավարութեան ապօրինութիւններ...

Ժողովուրդների մեծ կռիւը յանուն սօցիալիզմի, յանուն ազատ ու արդար հասարակական և տնտեսական կարգերի՝ մղում է վաղուց ի վեր Ազգուց ի վեր — ասհ արդէն կէս դար, եթէ ոչ աւելի—նա մղում է և Ռուսաստանում, մերթ դադրում, մերթ վերստին

բորբորում է: Սկզբում այդ կռիւն առաջ տարան անհատներ: Ապա նոր կարգերի կառուցանողների թիւն աճեց արագութեամբ: 3—4 տարի որանից առաջ սօցիալիստական կռիւր Ռուսաստանում պարզել էր իր բովանդակ ծաւալով, այժմ նա նորէն մեղմացաւ: Ինչու մեղմացաւ—պատճառները բազմատեսակ են: Կրօնցից մէկը — և խիստ կարևորը—Տետեւայն է:

Իւրաքանչիւր կուռղ պէտք է պարզ և ուղիղ ըմբռնէ, թէ ինչու համար է ինքը կուռնւմ. պէտք է հիմնաւորապէս խորհէ, թէ ի՞նչ միջոցներով լաւագոյն է կուել, ինչ ճանապարհներով կարելի է ուղիղ հասնել նպատակին: Գա բաւական չէ:

Իւրաքանչիւր կուռղ պէտք է զգայ, որ իր գործը, իր վարած դատը արդար է, որ նա չի ղեկավարում շահախնդիր կամ այլ դիտաւորութիւններով, այլ սոսկ խղճի թելադրութեամբ: Սակայն, այդ էլ դեռ բոլորը չէ:

Շատոնց ասւած է. «մէկ ծիծեռնակը գարուն չի բերի»: Թող թէ առանձին անհատը միանգամայն ըմբռնում է իր կուռի իմաստը և նրա միջոցները. թող թէ նա զգում է կատարելապէս իր դատի արդարութիւնը, սիրում է այն իր ամբողջ հոգով—միևնոյն է նա չի կարող դրական որևէ գործ անել, եթէ գործէ մենմենակ: Յաղթանակը տանելու համար անհրաժեշտ է միաբան, ներդաշնակ աշխատանք շատ ու շատ կուռղների, որոնք բոլորն էլ հաւաստապէս գիտակից են իրենց գործի բանաւորութեան ու արդարութեան անհրաժեշտ է միաբանութիւն՝ թէ մտքերի, թէ զգացումների և թէ գործողութիւնների մէջ:

Նոյնը—սօցիալիզմի պայքարի մէջ: Պէտք է հասկանալ այն, հասկանալ թէ իսկուքով և թէ սրտով, թէ մտքով և թէ զգացումով: Պէտք է հասկանալ միանգամ ընդմիշտ, ինչու՞նք է կայանում նրա ճշմարտութիւնը, ինչպէ՞ս ձեռք բերել «նոր կարգերը», որ նա խոստանում է աշխատաւոր մարդկութեանը: Պէտք է միաբանել, պէտք է ձուլել մէկ ամուր ու համերաշխ ընտանիքի մէջ սօցիալիստական կուռի համար: Իսկ այնտեղ, ուր բազմաթիւ մարդիկ միաբանւած գործում են համերաշխ այնտեղ ամրապնդւում է և կամքը. այնտեղ աճում, հասունանում, և վերջապէս դուրս է ցայտում անդիմադրելի ցանկութիւնը՝ գնալ այն ուղղութեամբ, ուր մղում է խելքը և հրամայում է խիղճը... Ցանկութիւն կուելու ներական դատի համար, եթէ պէտք է նոյնիսկ մեռնելու:

Այ՞, գիտակցութիւնը, այսինքն ճիշտ ըմբռնումը այն նպատակի, որին ձգտում ես և այն միջոցներին, որոնք լաւագոյնն են նպատակին հասնելու համար,—այդ գիտակցութիւնը մեծ ուժ է: Ոչ պակաս մեծ ուժ է միաբանութիւնը: Առանց դրանց կռիւր ընթանում է անկապ, ցան ու ցրիւ, առանց դրանց յաղթանակը կարող է տարւել միայն պատահաբար և կարճ ժամանակով, մինչդեռ պարտութիւնը անխուսափելի է:

Գիտակցութիւն և միութիւն... Բայց կարող ենք ասել արդեօք, թէ մեր մէջ շատ կար այդ «գիտակցութիւնից ու միութիւնից» վերջին տարիներս, երբ ամբողջ Ռուսաստանը բռնել էր ալեկոծութեամբ ու ապստամբութիւններով: Եթէ ճշմարիտը խոստովանենք

—ոչ, շատ քիչ: Գեռ լաւ է, որ իւրաքանչիւր հազար մարդկանցից, որոնք իրենց համարում էին սօցիալիզմի մարտնչողներ, գոնէ մի հարիւր հոգի եղել են բաւականաչափ խելահաս, կարողացել են գլուխ հանել սօցիալիզմից, հասկացել են, թէ ինչ է նա և ուր է տանում: Յամենայն դէպս, եղել է աւելի միութիւն,—այն էլ հազարէկ—քան գիտակցութիւն: Ահա այդտեղ է մեր կրած ձախորդութեան պատճառներից միւրը: Ահա այդ պատճառով էլ ժողովրդի թշնամիները նորից գլուխ բարձրացրին, իսկ ինքը ժողովուրդը հանդարտւեց:

Գիտակցութիւն, միութիւն... Բոլորին պէտք են նրանք, բայց ամենից աւելի պէտք են աշխատաւոր ժողովուրդին: Առանց դրանց նա չի դուրս գալ խեղճութիւնից, ստրկութիւնից, ու խաւարից և չի մտնի նոր, բաղձալի թագաւորութեան ծոցը: Զէ՛ որ հէնց նա ինքը, աշխատաւոր ժողովուրդն է, որ պիտի հրաշակերտէ այդ նոր թագաւորութիւնը: Սակայն, տարաբախտաբար, իր տգիտութեան շնորհիւ, նա յաճախ չի կարողանում հասկանալ թէ ո՞վ է իր բարեկամն ու իր թշնամին, որ տեղ է ճշմարտութիւնը և որտեղ է սուտը, ինչից են առաջացել հասարակական չարիքները և ինչպէս վերջ դնել նրանց:

Եւ այդ հանգամանքը սարսափելի կերպով խանգարում է և նոր կարգերի կառուցումը:

Պարզ բան է, որ պէտք է բարձրացնել աշխատաւոր ժողովրդի գիտակցութիւնը, պէտք է հասկացնել, թէ որտեղ է լոյսն ու խաւարը, որտեղ է կորուստը և որտեղ միկութիւնը:

Այդպիսի մի աշխատանք կատարել է մինչև օրս և այսօր էլ շարունակում է կատարել սօցիալիստական ինտելիգենցիան, մտաւորականները: Նրա մասին էլ կը լինի մեր խօսքը:

II
Ինչ է այդ սօցիալիստական ինտելիգենցիան *): Ի հարկէ ոչ ամեն մի ինտելիգենտ պաշտպան է մեր յիշատակած «նոր կարգերի»: Ոչ ամենքն են սօցիալիստներ: Կան որ թէև կրթւած ու ժողովրդական ցաւերին կարեկից բայց դեռ չեն հասել մինչև նոր վարդապետութիւնը: Գրանք շարունակ պատուում են ժողովրդական թշուառութեան շուրջը՝ բայց թէ որտեղ է նրա արմատը և ինչպէ՞ս մի անգամ ընդմիշտ ոչնչացնել այդ թշուառութիւնը—գլուխ չեն հանում:

Ուրիշները կան, որոնք թէև ըմբռնում են նոր վարդապետութեան իմաստը, բայց չեն հաւատում նրա իրագործման: «Բոլորը առականք ու հնարքներ են, ասում են նրանք, ոչ մի այդ տեսակ «ճշմարտութեան ու արդարութեան թագաւորութիւն» երբէք չի լինի երկրի վրայ, պէտք է մի կերպ կարկատել ժողովրդական թշուառութիւնը մերթ մէկ ծայրից, մերթ միւսից, իսկ շուտաւ հիմնականապէս, գլխի վայր դնել բոլոր տնտեսական ու հասարակական կարգերը—դատարկ միայն է մեզնով չեն սկսել նրանք և մեզնով էլ չը պիտի վերջանան»:

Կան երրորդ տեսակի մտաւորականներ, որոնք սօցիալիստական իմաստը ըմբռնում են, բայց ոչ հաւատում են նրա իրագործման: Իսկական, հիմնական, բայց ոչ հաւատալի, որ ցանկալում է հասկանում եւ ըմբռնում են:

լիզմի մասին լսել անգամ չեն ուզում, որովհետև նրանց համար այդ սօցիալիզմը միայն չարիք ու պատուհաս է, որ սպառնում է վերջ դնել իրենց հարստութեան ու իշխանութեան, իրենց ձրիակեր ու շայտ կենցաղին:

Բոլոր երեք տեսակի մտաւորականներն էլ—կրթւած մարդիկ են, բոլորն էլ գիտութիւն են սովորել լուրջ գրքեր են կարդացել և ժողովրդի տառապանքների մասին էլ սիրում են երբեմն ճոռոմաբանել: Բոլորն էլ կարծես թէ իսկական «ինտելիգենտներ» են, բայց միևնոյն ժամանակ բոլորն էլ ոչ-սօցիալիստներ են: Ինչպէս թերամտութեամբ, միևսը գուցէ չափազանց մեծ իմաստութեամբ, երրորդը իր շահախնդիր հաշիւներից դրժեան: Սակայն, ամենից աւելի կատաղութեամբ սօցիալիզմի դէմ կուռում են—խօսքով ու գործով—նրանք որոնց ձեռնառն է սօցիալիզմը: Դրանք կապիտալիստներն են և բոլոր իշխանութիւն ունեցողները, որոնք այսօր, ներկայ անտեսական ու հասարակական կարգերի մէջ ապրում են ազատ և ուրախ, այնքան ուրախ, որ աւելին պէտք էլ չէ:

Հետևում է արդեօք մեր ասածից, թէ բոլոր նրանք, որոնք տառապում են աղքատութիւնից ու զրկանքներից սօցիալիստներ են:

Ի հարկէ—ոչ: Ինչ կարող է լինել աւելի ծանր, քան աշխատաւոր գիւղացիների ու գործաւորների վիճակը:

Բայց շատ կան նրանց մէջ ճշմարիտ սօցիալիստներ: Ուրիշ հարց: Պէտք է արդեօք կարծել, թէ բոլոր նրանք որոնք դուրս են գալիս ունեւոր դասակարգերից—կալաւածատերերից, վաճառականներից—անպատճառ սօցիալիզմի թշնամիներ են և երբեք չեն կարող յարել սօցիալիստական գաղափարին:

Դարձեալ, ոչ սօցիալիստները առաջ են գալիս ոչ միայն աշխատաւոր ժողովրդի շարքերից, այլ և հարուստ, ազնւական և այլ դասակարգերից: Արդարև:

Դո՛ւք գուցէ գիտէք ընթերցող, որ 35—40 տարի սրանից առաջ, հէնց Ռուսաստանի ազնւական դասից առաջ եկան ըզզմաթիւ ինտելիգենտ յեղափոխականներ, որոնք մտան ժողովրդի մէջ, որպէսզի բաց անեն նրա աչքերը, տեսնելու իսկական թշնամիներին, որպէսզի արծարծեն նրա մէջ յեղափոխութեան ու սօցիալիզմի գաղափարը և կազմակերպեն նրա կուրը իշխանութեան ու կապիտալիստների դէմ:

Բայց դա մի նոր ազնւական ցեղ էր. նրանց կատակով անւանում էին «պաշտարող ազնւականներ»:

Լինելով հարուստ մեծատունների զաւակներ, նրանք հասկացան, որ իրենց բովանդակ կրթութիւնը, ապահով կեանքը և վայելքները գնւած են խիստ թանկ գնով,— գիւղացու մուժիկի անբախտութեամբ ու տանջանքներով: Նրանք տեսան, որ իրենց շուրջը թագաւորում է խեղճութիւնն ու խաւարը, մինչդեռ իրենց սեփական կեանքը անցնում է պերճանքի, զարճութեան և լիակատար անգործութեան մէջ: Խիղճը ձայն է նրանց, մէջ ամօթ զգացին հանդէպ այն բոլոր բարիքների, որոնք իրենց բաժին էին ընկել ոչ շնորհիւ իրենց արժանիքի ու աշխատանքի, այլ միայն այն պատճառով, որ ծնւել են ազնւական տաքուկ տներում,— ոչ գեղջկական ու բանւորական խրճիթների մէջ: Եւ նրանց հոգիները խռովեցին, ալեկոծեցին. նրանք հարց տւին. «արդար բան է արդեօք»

շայտ կեանք վարել ուրիշի հաշուով: Ազնիւ բան է արդեօք լինել ժողովրդի անվճար պարտատեր,— այն ժողովրդի, որի աշխատանքով պահպանւում էր այդ մարդկանց կեանքը: Եւ այդ հարցումին մէկ պատասխան միայն կարող է լինել:

— «Ո՛չ, անարդար է»: «Ո՛չ, անազնիւ է»:

Եւ բանի որ դա անարդար ու անազնիւ էր, ուստի մէկ ելք էր միայն մնում—աշխատել յօգուտ ժողովրդի, օգնել նրան խորհրդով ու գիտելիքներով, պաշտպանել նրան գիշատիչներից ու հարստահարիչներից, ձգտել բարեփոխելու նրա դառն ճակատագիրը, ուսուցանել նրան սօցիալիզմը: Եւ նրանք այդպէս էլ արին... Սլացան դէպի ժողովրդական տանջանքների ու վիճակների և անվերջ նահատակեցին ու նահատակեցին...

Դրանք ինտելիգենտ-սօցիալիստներ էին և եկել էին, ինչպէս տեսաք, կալաւածատերերի ու մեծատունների դասակարգերից:

«Սպաշխարող ազնւականների» հետ միասին, յանուն ժողովրդի բարձրացան այն ժամանակ և այսպէս կոչւած «դասագուրկները», որոնք առաջ էին եկել մեծ մասամբ վաճառականական ու տէրտէրական միջավայրից: Դրանք արդէն պաշխարողներ չէին. ազնւականութեան մեղքերը չունէին դրանք և ժողովրդի առաջ իրենք իրենց յանցաւոր չէին զգում, բանի որ իրենք և ս. նախ և առաջ աշխատաւորներ էին, ապրում էին սեփական վաստակով: Մտքով առողջ, սրտով քնքոյշ ու զգայուն նրանք ևս հասկացան բոլոր ընդգիշ անարդարութիւնն ու անգթութիւնը այն կարգերի, որոնք բաժին են ընկել աշխատաւոր ժողովրդին և նոյնպէս մտան պայքարողների մեծ բանակը, նոյնպէս կուրծք տւին թշւառ իրաւագուրկ ընդհանրութեան համար:

Դրանք ևս մտաւորական-սօցիալիստներ էին, թէև ծնւած ոչ գիւղացի կամ գործաւոր, այլ վաճառական ու կղերական միջավայրում:

(Տարուակելի)

Կ Ա Չ Մ Ա Կ Ե Ր Պ Ա Կ Ա Ն

ՀՍԱԿՐԸԿԱՆ ԱՐՏԱՅԱՅՏՈՒԹԻՒՆ

Ազգի ղեկավար և վրդովեցուցիչ դեպի առօրին «Բրոսկի» խմբագրութիւնը պարսի համարեց իր եղբայրական զգացումը և հանձնարարութիւնը արտայայտող հետեւեալ նամակը ուղղել Ռուս Սօցիալիստ-Յեղ. կուսակցութեան Պարիզի մարմնին, մի կուսակցութիւն, որ՝ ռուսական վերջին յեղափոխութեան գործում ամենավեճ ակերի հեղինակն հանդիսացաւ և բերեւ, եթէ չը լինէին Ազգի գարեջի դաւանանքի մեծ, որոնց զոն եղան այլ կուսակցութեան ամենաբնիկ ումերից Եստեր, ռուսական ժողովրդի նակասագիրը այլ կերպ սօրիճւած կը լինէր:

Սիրելի ընկերներ,

Խորապէս յուզւած ձեր կուսակցութեան պատահած դժբախտութեանէն, մեր անկեղծ համակրութիւնը և մեր եղբայրական զգացումը կը յայտնենք ձեզի, իբրև հաւատարիմ բարեկամներ և իբրև ընկերներ, անձկութեան և անդոհանքի այս օրերուն, որ կը համակեն յեղափոխական բանակը:

Մենք կը յուսանք և կը հաւատանք հաստատապէս թէ ընկերվարական-Յեղափոխական Վուսակցութիւնը՝ հաւատարիմ մնալով իր գործելակերպին և սկզբունք-

ներուն, յաղթական պիտի ելլէ այս բարոյական և ցաւազին տաքնապէն՝ շարունակելու համար հերոսական պայքարը Յարիզմի արիւնուռչտ բռնակալութեան դէմ, միշտ առաջնորդած յիշատակովը իր փառաւոր հերոսներուն, որ անձնւիրութեան հիանալի օրինակներ տւած են աշխարհի:

Չեզի պատահած դժբախտութիւնները պէտք չէ վճատեցնեն ձեզ և կանեցնեն յեղափոխական թափը՝ այն ճանապարհին վրայ զոր պիտի կտրէք:

Ռուսիան որ այժմ վերածւած է մարդկային սպանդանոցի մը, արդարաւրէ՛ք բազուկին կրպակսէ՝ ընկերվարական-Յեղափոխական կոնսակցութիւնը այդ բազուկը եղած է և պիտի ըլլայ ապագային, խորտակելու համար ըէ՛ծիմ մը որ նախատինք է բովանդակ աշխարհի համար:

Քաջութիւն մաղթելով ձեզի, սիրելի ընկերներ, կը յայտնենք մեր անկեղծ և անձնէր բարեկամութեան զգացումները:

ԽՄԲԱԳՐՈՒԹԻՒՆ «ԴՐՕՇԱԿ»

11 փետ. 1909

ԿՈՎԿԱՍԱՅԱՅ ԺՈՂՈՎՈՒՐԳԻՆ

Հ. Յ. Դաշմակցութեան Փոքր Հայքի անդամիկ Ռայօմական ժողովը գումարած Շ քաղաքի մէջ, հազարաւոր ընկերներու կողմէ կ'ուղղէ եղբայրական ողջոյն կովկասահայ գաղափարապաշտ ժողովուրդին, անոր որ միւթական և բարոյական ամփոխարինելի օժանդակութեամբ թև ու թիկունք հանդիսացած տանկահայ բազմաչարչար դատին, անոր որ մտքի և բազկի հզօր անհատականութիւններով ազնւական, ամվեհեր և յար արթուն արծիւի մը պէս հսկեց, տարիներ անդադար, սահմանի այս կողմը ստուապող բազմութեան վրայ, անոր որ յամծիմ իր լաւագոյն մերկայացուցիչներուն, իբրև մոր դարու առաքեալի մը, քարոզեց ու սորվեցուց, գրով և սրով, թէ երկրի վրայ ամոռք միայն իրաւունք ունիմ ապրելու, որոնք գիտեմ այդ իրաւունքը ձեռք յերկ հաւաքական աշխատութեամբ:

Եւ Յեղափոխութիւնը յաղթամակեց Ճանկաստան: Բռնակատութիւնը զէթ առ այժմ պարսպած է ժողովուրդին ազատագրական անհր շարժումէն, արհաւիրքները դադրած կ'երևին որոշ չափով և սկսող խալաղ աշխատանքի ասպարէզով մէջ մենք կը տեսնենք դարձեալ կովկասահայ մտաւորականութեան լաւագոյն տարրերը կամգամած առաջին գործօն շարքերում, իրենք զիրենք տւած մեղաշան, բարեխիղճ, ամաղմուկ, հոյակապ և շիմարար աշխատանքի մը: Գատիւ կովկասահայերուն:

Եւ ի՞նչ դառնութեամբ կը համակուծ մեր սրտերը հիմա, երբ մեր այս համեմատաբար ուրախութեան օրերում մենք կը տեսնենք ամոռք մօտ հիւստի տեսարան մը կանխադամի, արիւնի և աւազակութեան, երբ կը տեսնենք այն սոսկակ կեանքը բանտի, արքայի ու տանջանքի, «քրիստոնեայ» ոճրագործիմ երկրի մէջ:

Մահ բռնաւորներուն:
Մեզ փոյթ չէ թէ Թիւրքիա արդէմ համզնտացեր է: Հ. Յ. Դաշմակցութեան համար չկա մ սահմաններ: Կովկասահայիմ ցաւը ու պարսկահայիմ ցաւը այսուհետև ալ պիտի ըլլան ցաւերը տանկահայիմ; և փոխադարձաբար, իմչպէս այդ եղած է ամցեալիմ մէջ, բազմաթիւ տարիներուն ընթացքիմ: Ու մենք այժմ պատրաստ ենք երթալու այնտեղ և մեր ըողորքի ձայնը միացնելու մեր Կովկասի եղբայրներուն ձայնիմ, մորէմ անգամ մը միասին գոչելու համար:

Մահ բռնաւորներուն:

Հ. Յ. Դ. ՓՈՂՈՐ ՀԱՅՔԻ ՈՒՅՕՆ. ԺՈՂՈՎ

28 փետ. 1909

Ն Ի Ի Ր Ա Տ Ի Ո Ի Թ Ի Ի Ն

Արեւմտեան Ախրօն աստցած է՝
Ս. Դալիդովի (Սեպիա) 20 ճր., Կար. Խանեան (Օնդուրման) 24 ճր. 20 սանթիմ:

Աղէֆսամբիոյ Ենթակովիսէն՝
Հեսեւալ խմբէրէ՝ Խոզան-Տաղ 270 դր. ողջ, Սերո-Փաւս 330, Շախ 196, Ռազմիկ 587. 50, Բոբրիկ 516, Թանքաի Արուսեակ 357: Փոքրիկ խումբի ձեռամբ հեսեւալներէ՝ Երկ 20 դր.: ողջ, Հայր 20, Թրանկիլ 20, Վիսայ 10, Փապուղեան 5, Կ. Մ. 2. 20, Ոմ 5, Աստուր Գուգուհեան 16, Խենք 15, Միլոն Հանեան 20, Վահագն ազնուորեան 40, Շաւոն 20, Ա. Քախեան 5:

Հեսեւալներէ՝ Յովհաննէ Միլոնեան 97. 50 դր. ողջ, Խափիկ 195, Կամարակեան եղբայր. 975, Յովակիմեան 195, Կ. Թիւրապեան 97. 50, Պերճ Օհանեան 146. 25, Գ. Իփեկեան 97. 50, Ն. Թարապեան 97. 50, Ս. Յ. Թաւեան 97. 50, Տոն. Գլինեան աւստիակ. 5 ճրանկոց մը, 8 դր., Աղանի Մուղապեան 8, «Սե հողերու» ներկայացումէ գուս հասոյթ 2275. 75: Ներկայացուցի առիթի հեսեւալներէ ներ. Բարթոլ փաւս 50, Ա. Պէկեան 10, Ա. Կամարակեան 20, Յ. Արարեան 10, Յ. Պէֆաւեան 10, Միլիպար Մարտիրոսեան 10, Հ. Բիրեհեան 10, Մի. սմ երէխայէ 2, Միհրան Ազատեան 20, Գ. Սակալիկեան 5, Գ. Իփեկեան 30, Յ. Մարտեան մէկ ավանտի փոխարէն 97. 50 դր. ողջ:

Ընդհանուր գումար 7037. 50 դր. ողջ:

Արեւմտեան Կովիսէն՝
Հեսեւալ խումբէրէ՝ Երիսասար 199 դր., Հայագոս 110, Հէրմու 138, Ասդ. 126, Մշակ 115, Շաւարեան 77, Հայրենիք 74, Արարս 37, Արծի 64, Անդրանիկ 84, Կայծակ 59, Արալոյս 86, Արիւմ 28: Գումար 1197 դր.:

Հ. Յ. Դ. VI Կեդր. Կովիսէն՝
ԿԱՐՄԻՐ Բ. ՂԱՔԻ ԵՐԿԱՆ, 1909 յունուարին. — Զայր 25, Դուրի, Թորոս 20, Արակ Գրգորեան 15, Անբրուից 25, Կարմիր մարդ 150, Միհրի 30, Մովսէս 100, Կարո Պ. 5, Թարսի 5, Հայի Սահակ 5, Վարդ 5, Թագուհի 10, Լոկի 5, Ռաճայի 5, Լուսին 10 ր.:

ՄԱՐՏԱՆՍԿԻ ԵՐԿԱՆ. — Գալաննի Ներսէս 10 րուբլի, Տիւկեր Օհան 60, Բարի մարդ 50 ր.:

Ճիճի ՀԱՔԻ ԵՐԿԱՆ. — Լուսարար 50 րուբլի, Պողոս 10, Գաբրիէլ 15, Միհրի 15, Եւա 10 ր.:

ԺԻՏՈՒՆՈՎՍԿԻ ԵՐԿԱՆ. — Սանամ 50 րուբլի, Վանկանուշ 50, Սուրէն 25, Արեգ 25 ր.:

ԿԱԶՄԱՆՍԿԻ ԵՐԿԱՆ. — Եղիշ 10, Դուրի, Լեւոնիկ 10, Արաւելու 10, Արակ 2, Աղամ 3, Սարգիս 10, Արեւիկա 4, Ալիի 15, Պեթ 10, Օհան 5, Արսու 30, Խեյօ 16, Վազգէ 10 ր.:

ՉԵՔԵՐԱՆԻ ԵՐԿԱՆ. — Վանեգ 3 րուբլի, Գեորգ 1, Հայր 2, Անուստան 1, Տիգրան 15, Յակոբ 5, Վազգէ 10, Միհրան 5 ր.:

ԿԱՄԼՈՒԿԻ ԵՐԿԱՆ. — Ծխախոս 25 րուբլի, Երկար 15, Սարգիս 20, Արծաթ 5 ր.:

ՃԻՆՃԻՆՎՍԿԻ ԵՐԿԱՆ. — Նիկո 40 րուբլի, Արօ 15, Աուստ 100, Սեօ 30, Սարօ 25 ր.:

ՍԱԳԱՆԻ ԵՐԿԱՆ. — Սմբատ 70 րուբլի:

ՌԱԶՄԱՆՍԿԻ ԵՐԿԱՆ. — Բասենի դաս խմբի 1906-ի ապառիկներից 30 րուբլի, Աղորիկ 20 ր.:

Ընդհանուր գումար 1307 րուբլի:

Աւազանի Կեդր. Կովիսէն՝
1908 թիւ անամ. — Արծի խմբ. 20 դրուշ, Վասպուրական խ. 20, Եւ 35, Բրիսափոր խ. 50, Ժայռ խ. 53. 75, Եկուրամ 2160, Հայր խ. 42. 50, ձօն 1620, № 444-ից 1620, Շանք խ. 35, Ս. Ս. 1080, Ա. Ա. 1080, Պեկիկ 200, Մ. Մ. 864, Տ. Մ. 500, Մ. Կ. 2160, Յ. Թ. 540, Արծի խ. 20, Յ. Տ. 324, Հայր խ. 50, Վասպուրական խ. 35, Շանք խ. 35, Բրմայիտ 5400, Ժայռ խ. 54, Ա. Թ. 540, Բրիսափոր խ. 60, Ռեդրափ խ. 75, Անահիտ խ. 43. 75, ներկայացումովից 4043. 25 դր. Գումար 22761 դր.:

ԱՆԱՅԱՆ Բաղափ սեղական կովիսէն 1908 նոյ. — 1909 յունուար. — Հեսեւալ խմբից՝ Երկար 18 դր., Կայծակ 41. 50, Հայր 52. 50, Դեղբայր 75, Արծի 20, Սուլի 44, Բրիսափոր 60, Շանք 35, Բրիսափոր 70, Ժայռ 54, Փոքրիկ 15, Մախի 24, Վասպուրական 47. 50, Խանդ 7, Սլաֆ 68. 50, Սուլի 44, Բրիսափոր 60, Հայր 50, Շանք 45, Երկար 20. 50, Փայլակ 12. 50, Վրէժ 34, Ժայռ 53. 75, Մախի 27, Կայծակ 36. 25, Վասպուրական 47. 50, վիճակահանութիւնից մնացած գուս. ան 183: Գումար 1245 դր.: